

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**Οι οικονομικές συνέπειες της διεθνοποίησης
της ελληνικής οικονομίας μετά την ένταξη στην ΕΟΚ/ΕΕ**

Τελευταία καλλιεργείται ο μύθος της «ισχυρής Ελλάδας» (που υποστηρίζεται από το κυβερνών κόμμα), και ο συναφής μύθος της παγκοσμιοποίησης ως «πρόκλησης» (που υποστηρίζεται από τους «εκσυγχρονιστές» σε όλα τα κόμματα, συμπεριλαμβανομένων των οπαδών της ρεφορμιστικής Αριστεράς). Δεν θ' αναφερθώ στην πολιτικά «ισχυρή» Ελλάδα, δηλαδή τη δήθεν εφαρμογή μιας αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής από την πολιτική ελίτ, γιατί μόνο ως ανέκδοτο μπορεί να εκληφθεί, ιδιαίτερα μετά τις καρπαζοεισπρακτικές επιδόσεις της σε σχέση με την ουσιαστική παράδοση Οτσαλάν, τη συνεργεία στο έγκλημα κατά του γιουγκοσλαβικού λαού κ.λπ.

Ας δούμε όμως το μύθο της ισχυρής οικονομίας. Οι δείκτες που τον στηρίζουν είναι η μείωση των ελλειμμάτων, που στην πραγματικότητα όμως οφείλεται βασικά σε αυτό που οι Αγγλοσάξονες ονομάζουν «δημιουργική λογιστική» (κοινώς «μαγείρεμα») και η μείωση του πληθωρισμού/επιτοκίων, που θα γινόταν όμως έτσι και αλλιώς λόγω της διεθνούς πτώσης των τιμών τα τελευταία χρόνια. Η μόνη επομένως εξέλιξη που θα μπορούσε να αποτελεί πραγματική σύγκλιση με την ΕΕ είναι η σχετικά ταχεία αύξηση του ΑΕΠ τα τελευταία χρόνια και η μείωση του ανοίγματος ως προς το κατά κεφαλή ΑΕΠ. Όμως, όπως θα προσπαθήσω να δείξω,

μια λεπτομερέστερη ανάλυση των στοιχείων δείχνει ότι στην πραγματικότητα και αυτή η εικόνα είναι απατηλή, εφόσον η αύξηση του ΑΕΠ δεν οφείλεται βασικά σε αύξηση και ποιοτική βελτίωση του βιομηχανικού και του αγροτικού προϊόντος, που θα υποδήλωνε μια μακροπρόθεσμη ενδυνάμωση της παραγωγικής δομής και θα δικαίωνε την προπαγάνδα για το «καλύτερο αύριο» μέσα στην ΟΝΕ. Αντίθετα, η αύξηση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις μαζικές (αλλά προσωρινές) μεταβιβάσεις εισοδημάτων από την ΕΕ (επιδοτήσεις, έργα υποδομής, «σεμινάρια» κ.λπ.) που χρηματοδότησαν σημαντικά την εξάπλωση των υπηρεσιών (αλλά και των εισαγωγών). Πράγμα που σημαίνει ότι με την εξάντληση, σε λίγα χρόνια, του «πακέτου Πρόντι» και το στέρεμα αυτής της πηγής εισοδήματος από την ΕΕ, που θα επιταχύνει η εισδοχή των χωρών της ανατολικής Ευρώπης, θα μείνουμε με μια αποδιάρθρωμένη παραγωγική δομή, την οποία δημιούργησε το άνοιγμα της οικονομίας στην παγκόσμια αγορά και ιδιαίτερα η ένταξή της στην ΕΕ. Η περιβόητη δηλαδή «ανάπτυξη» θα αποδειχθεί άλλη μια φούσκα σαν και αυτές του Χρηματιστηρίου.

Για να δούμε όμως του λόγου το αληθές, ας συγκρίνουμε την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας πριν την ένταξή της στην ΕΟΚ (το 1981) και μετά την ένταξη οπότε και συντελέστηκε η ενσωμάτωση της οικονομίας μας στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ορισμένα κοινωνικά στρώματα ωφελήθηκαν από την ένταξή μας στην ΕΟΚ και στην κατηγορία αυτή δεν ανήκουν μόνο τα μέλη της οικονομικής ελίτ της χώρας (μεγαλοεισαγωγείς, μεγαλοβιομήχανοι, μεγαλοαγρότες κ.λπ.) αλλά και κοινωνικά στρώματα, όπως οι αγρότες που εισέπραξαν σημαντικό ποσό από τα κοινοτικά κονδύλια - τα οποία βασικά χρύσωσαν το χάπι της παράλληλης αποσάρθρωσης της παραγωγικής δομής της χώρας.

Οι εξελίξεις στην παραγωγή και το εμπορικό ισοζύγιο μετά την ένταξη είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές της αποδιάρθρωσης της παραγωγικής δομής μας, ως συνέπεια του άγριου ανταγωνισμού, στον οποίο υποχρεώθηκαν οι μέχρι τότε δασμοβίωτοι βασικά παραγωγικοί τομείς μας, με τους ασύγκριτα παραγωγικότερους και πιο ανταγωνιστικούς αντίστοιχους τομείς των εταίρων μας. Έτσι, σε ολόκληρη την περίοδο 1980-99 το αγροτικό προϊόν αυξανόταν με μέσο ρυθμό αύξησης 0,9% και το βιο-

μηχανικό προϊόν με τον... εκπληκτικό ρυθμό της μέσης ετήσιας αύξησης 0,4% (και οι δυο σημαντικά χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους ρυθμούς ανάπτυξης των εταίρων μας).⁴⁴⁸ Η αναπόφευκτη συνέπεια ήταν ότι τόσο η αγροτική όσο και η βιομηχανική παραγωγή αποτελούν σήμερα ακόμη μικρότερη αναλογία των αντίστοιχων ευρωπαϊκών σε σχέση με την προΕΕ εποχή, διαψεύδοντας το μύθο της δήθεν σύγκλισης των οικονομιών! Παράλληλα, ολόκληροι κλάδοι της βιομηχανίας μας, που παράγουν πάνω από το μισό των συνολικών μεταποιητικών προϊόντων μας, έχουν πάθει πραγματική καθίζηση μετά την ένταξη, όπως δείχνει η πελώρια μείωση των δεικτών βιομηχανικής παραγωγής σε σχέση με αυτούς τους κλάδους. Έτσι, με βάση το 1980 (1980=100), οι δείκτες παραγωγής στους παρακάτω τομείς είχαν διαμορφωθεί ως εξής το 1998: υφαντικά είδη 67,1, είδη υπόδησης και ένδυσης 41,0, είδη ξύλου και φελλού 57,0, έπιπλα 73,2, εκτυπώσεις και εκδόσεις 77,0, δέρμα και γουναρικά 34,9, προϊόντα από μη μεταλλικά ορυκτά 99,6, μεταλλικά προϊόντα 73,4, μεταφορικά μέσα 72,5, διάφορα είδη 52,5.⁴⁴⁹

Η συνέπεια του βαλτώματος της παραγωγής καθρεφτίζεται στη συνεχή χειροτέρευση του εμπορικού ισοζυγίου. Έτσι, ενώ την περίοδο 1970-89 οι εξαγωγές μας κάλυπταν περίπου το 40% των εισαγωγών μας (ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά στον κόσμο) την περίοδο 1990-2000 μόλις κάλυπταν το 30%,⁴⁵⁰ ως αποτέλεσμα βασικά του κατακλυσμού των ελληνικών αγορών με κοινοτικά προϊόντα, ακόμη και από γεωργικά προϊόντα(!), και της αδυναμίας της ντόπιας παραγωγής να αντισταθεί στη διείσδυση αυτή. Όμως, ενώ σήμερα οι εξαγωγές μας καλύπτουν περίπου το ένα τρίτο των εισαγωγών μας οι εξαγωγές των εταίρων μας υπερκαλύπτουν (107%) τις εισαγωγές τους, ο δε παγκόσμιος μέσος όρος είναι σχεδόν τριπλάσιος του ελληνικού (97%) και μάλιστα βελτιώθηκε από το 1980 (93%)!⁴⁵¹ Το γεγονός αυτό δεν είναι βέβαια εκπληκτικό εάν ληφθεί

448. WB, *World Development Report 2000/2001*, Πίν. 11.

449. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπεζής της Ελλάδος*, Μάι.-Ιούν. 1999.

450. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπεζής της Ελλάδος*, Δεκ. 2000, *Ελευθεροτυπία*, 12/8/01 και Τ. Φωτόπουλος, *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση*, ό.π., Πίν. 2.

451. WB, *World Development Report 1998/99*, Πίν. 20.

υπόψη ότι οι σχετικά μικρές μεταποιητικές εξαγωγές μας (που καλύπτουν μόλις το 50% των εξαγωγών μας, έναντι 80% των εταίρων μας) συνίστανται από ολιγάριθμα χαμηλής τεχνολογίας προϊόντα (οι μισές εξαγωγές αφορούν 9 προϊόντα!⁴⁵²) που συνεχώς εκτοπίζονται από τις ανταγωνίστριες χώρες της ημιπεριφέρειας. Έτσι, οι υψηλής τεχνολογίας εξαγωγές μας αποτελούν μόλις το 7% των μεταποιητικών εξαγωγών μας, έναντι 29% στην υπόλοιπη ΕΕ.⁴⁵³ Ακόμη χειρότερα, η δυσμενής αυτή εξέλιξη στο εξωτερικό εμπόριο δεν αφορά μόνο τα αγαθά αλλά και τις υπηρεσίες. Το «ισοζύγιο των πόρων» που περιλαμβάνει και τις υπηρεσίες χειροτερεύει συνεχώς στη χώρα μας (από -6% του ΑΕΠ το 1980 σε -8% σήμερα), ενώ το αντίστοιχο ισοζύγιο των εταίρων μας βελτιώνεται δραστικά στην ίδια περίοδο (από -3% το 1980 σε +3,8% σήμερα),⁴⁵⁴ πράγμα που αποτελεί άλλη μια ένδειξη της διεύρυνσης της πραγματικής απόκλισης, παρά τα παραμύθια των «εκσυγχρονιστών».

Οι μεταβιβάσεις εισοδημάτων και κεφαλαίου από το εξωτερικό και ιδιαίτερα οι σημαντικές μεταβιβάσεις από την ΕΕ, όλα αυτά τα χρόνια, κάλυπταν μεν το έλλειμμα αυτό, αλλά παράλληλα συγκάλυπταν τη συντελούμενη αποδιάρθρωση της παραγωγικής δομής. Χαρακτηριστικά, οι μεταβιβάσεις αυτές από την ΕΟΚ, που το 1981 κάλυπταν μόλις το 5% του ελλείμματος με την ΕΟΚ, το 1997 κάλυπταν το ένα τρίτο του.⁴⁵⁵ Όμως, η συγκάλυψη αυτή της αποδιάρθρωσης της παραγωγικής δομής δεν μπορούσε βέβαια να κρύψει και την ανεργία που όσο εντεινόταν ο μαρασμός του αγροτικού τομέα και η καθίζηση του μεταποιητικού σταδιακά φούντωνε και σήμερα έχει τριπλασιαστεί σε σχέση με το 1981.

Τι σημαίνουν όλα αυτά; Σημαίνουν ότι ο λόγος για τον οποίο η οικονομική ελίτ επιδίωξε την ένταξη, δηλαδή να διευρύνει την αγορά για τα ελληνικά προϊόντα, όχι μόνο δεν οδήγησε στο ποθούμενο αποτέλεσμα αλλά αντίθετα κατέληξε στη δραστική συρρίκνωσή της, μετά τον κατακλυσμό της εσωτερικής αγοράς από τα κοινοτικά προϊόντα. Πράγμα που

452. OECD, *Survey on Greece 1998*, σελ. 32.

453. WB, *World Development Report 2000/2001*, Πίν. 19.

454. WB, *World Development Report 2000/2001*, Πίν. 13.

455. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπεζής της Ελλάδος*, διάφορα έτη.

σημαίνει ότι όταν στο προσεχές μέλλον εξαντληθούν και τα κονδύλια των «πακέτων» από την ΕΕ και οι μεταβιβάσεις από το κέντρο σχεδόν εκμηδενιστούν, τότε η ουσιαστική ανυπαρξία παραγωγικής δομής και ο αναμενόμενος παραπέρα μαρασμός του αγροτικού τομέα μαζί με τον περιορισμό της μεταποίησης σε μερικούς «ελίτ» κλάδους, σε συνδυασμό με το ήδη φανερό βαθμιαίο στέρεμα των άλλων πηγών που τροφοδοτούσαν την ελληνική οικονομία στη μεταπολεμική περίοδο (μετανάστευση, τουρισμός, ναυτιλία) θα οδηγήσουν σε στασιμότητα, αν όχι σε μαρασμό, και διαιώνιση, αν όχι χειροτέρευση, της ανεργίας και της φτώχειας. Τότε μόνο η τυχόν επιτυχία της ΟΝΕ να οδηγήσει σε σημαντική ανάκαμψη των οικονομιών στο Βορρά θα μπορούσε να ανακόψει την πορεία αυτή, με τη δημιουργία μιας νέας «ευλογίας» μετανάστευσης ή και κάποιων ξένων επενδύσεων, οι οποίες όμως προϋποθέτουν ότι το εργατικό δυναμικό θα έχει «τιθασσευτεί» κατάλληλα, μέσω της «ελαστικότητας» της αγοράς εργασίας.

Είναι λοιπόν φανερό ότι το άνοιγμα της οικονομίας στην παγκόσμια αγορά, που άρχισε μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ, είχε βασικά αρνητικές συνέπειες στην οικονομία γενικά και στην παραγωγική δομή ειδικότερα. Χαρακτηριστικά, ενώ το κατά κεφαλή εισόδημα της Ελλάδας ήταν το 53% του κοινοτικού το 1980, το 1998 είχε πέσει στο 45%.⁴⁵⁶ Παρ' όλα αυτά, οι «θεωρητικοί εγκέφαλοι», όχι μόνο της ΝΔ αλλά και του «σοσιαλιστικού» ΠΑΣΟΚ και του Συνασπισμού, υποστηρίζουν την αστήρικτη άποψη (που τυχαίνει να βολεύει) ότι η «πρόκληση» της παγκοσμιοποίησης πρέπει να αντιμετωπιστεί όχι ως απειλή αλλά «ως εξαιρετική ευκαιρία» για την «ανάπτυξη».⁴⁵⁷ Όμως ποια ευκαιρία έχουμε σε ένα αγώνα όπου εμείς θα παλεύουμε δεμένοι πισθάγκωνα; Γιατί περί αυτού βέβαια πρόκειται όταν, ενώ το «φάρμακο» της παγκοσμιοποίησης ήδη αποδιάρθρωσε την παραγωγική μας δομή, ο γιατρός μας (ντόπιες και ξένες ελίτ) συ-

456. Στοιχεία που υπολογίστηκαν με βάση τον Πίν. 7 του UN, *Human Development Report 2000*.

457. Αυτό φαίνεται ότι βρίσκει σε αγαστή σύμπνοια τον υπουργό Ανάπτυξης του ΠΑΣΟΚ και τον Κ. Βεργόπουλο του Συνασπισμού και του Espace Marx(!), *Το Βήμα της Κυριακής*, 25/12/99.

νταγογράφησε ακόμη μεγαλύτερες δόσεις από την ίδια οικογένεια φαρμάκων: την ένταξη στην ΟΝΕ!

Φυσικά οι ελίτ κρατούν απληροφόρητο το ελληνικό κοινό για τις συνέπειες της ένταξής μας στην ΕΟΚ/ΕΕ. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, δεν έχει γίνει η παραμικρή ουσιαστική συζήτηση στα ΜΜΕ πάνω στο θέμα, όπως έχει συμβεί σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα όπου υπάρχει απόκλιση στις σχετικές απόψεις των κομμάτων εξουσίας (κυρίαρχο παράδειγμα η Βρετανία). Έτσι στη χώρα μας η «συζήτηση» μέχρι σήμερα κρατήθηκε σε πρωτόγονο επίπεδο, εφόσον η συναίνεση όλων των κομμάτων -πλην ΚΚΕ- στον «ευρωπαϊκό προσανατολισμό» της χώρας, σήμαινε ότι οι μόνες απόψεις που προβάλλονται μαζικά από τα ΜΜΕ και κυρίως την τηλεόραση είναι αυτές που, παίρνοντας δεδομένο τον προσανατολισμό αυτόν, αναλώνονται σε διαδικαστικές λεπτομέρειες για την ένταξη μας. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η μόνη «αντιπολίτευση» που προβάλλεται (για ευνόητους λόγους) από τα ΜΜΕ είναι η σκοταδιστική αντίθεση των νεο-ορθόδοξων στους «ευρωλιγούρηδες» που αναπόφευκτα, καταλήγει σε κωμικοτραγικές καταστάσεις, όπως όταν πριν μερικά χρόνια η πιο μαχητική λαϊκή αντίδραση στη συνθήκη Σέγκεν προήλθε από τα πιο καθυστερημένα τμήματα του λαού, όχι για τη διαγραφόμενη απειλή στα ατομικά δικαιώματα, αλλά για τον αντιορθόδοξο και αντιχριστιανικό χαρακτήρα της!

Ο μαρασμός του αγροτικού τομέα μας στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία

Το χαρακτηριστικό παράδειγμα των αρνητικών επιπτώσεων της διεθνοποίησης της ελληνικής οικονομίας ιδιαίτερα μετά την ένταξη της στην ΕΟΚ/ΕΕ είναι ο μαρασμός του αγροτικού μας τομέα. Το γεγονός ότι ο μαρασμός αυτός αφορά τους αντίστοιχους τομείς των περισσότερων χωρών στον κόσμο σήμερα δεν αποτελεί βέβαια δικαιολογία ή εξήγηση, όπως υποστηρίζουν οι ελίτ, διότι είναι ακριβώς η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς που έφερε το αποτέλεσμα αυτό οδηγώντας στην εξαθλίωση εκατομμύρια αγρότες σε όλο τον κόσμο που σήμερα συρρέουν στα αστικά κέντρα ή αναγκάζονται να μεταναστεύουν (συνήθως παράνομα) για να επιβιώσουν.

Στη χώρα μας, το τέλος της δεκαετίας του '90 σημαδεύτηκε από μια οξεία και διογκούμενη αγροτική κρίση η οποία ήδη καταλήγει στη βαθμιαία δραστική συρρίκνωση του αγροτικού τομέα μας. Κατά τη γνώμη μου, τα αίτια της κρίσης αυτής δεν ανάγονται απλώς στην ανευθυνότητα της εκάστοτε ελίτ που διαχειριζόταν την οικονομική πολιτική γενικά και την αγροτική πολιτική ειδικότερα, ούτε στην «ανικανότητα» των αγροτών μας να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, όπως συνήθως υποστηρίζεται. Τα πραγματικά αίτια της κρίσης ανάγονται στην «αγοραιοποίηση» της οικονομίας γενικά (δηλ. τη βαθμιαία απελευθέρωση των αγορών) και της γεωργίας ειδικότερα, μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ. Παρ' όλα αυτά, δεν έλειψαν «αναλύσεις» που περισπούδαστα απέρριπταν τη σχέση του μαρasmus της γεωργίας με την αγοραιοποίηση και την παγκοσμιοποίηση:

Ορισμένοι ανέφεραν ακόμη την παγκοσμιοποίηση των αγορών, την ΚΛΠ και την ΓΚΑΤΤ. Όλα αυτά είναι ένας ακόμη μύθος... αυτά είναι μεγάλα προβλήματα που δεν έχουν λύση. Είναι προβλήματα γραφείου και θεωρίας. Είναι στατιστικά προβλήματα που έχουν λίγη σχέση με την πραγματικότητα.⁴⁵⁸(\$ío!)

Χωρίς βέβαια να αμφισβητείται η ευθύνη των κυβερνήσεων, το θέμα δεν είναι τι έπραξε ο εκάστοτε υπουργός Γεωργίας, αλλά τι θα μπορούσε να πράξει σε συνθήκες αγοραιοποίησης της γεωργίας για να σταματήσει την καταστροφή. Και η απάντηση, που επιβεβαιώνεται από αντίστοιχες εμπειρίες στις άλλες χώρες του κοινοτικού Νότου, οι οποίες, μετά την ένταξή τους στην ΕΟΚ, παρουσιάζουν ανάλογη χειροτέρευση του αγροτικού τους ισοζυγίου προς όφελος του Βορρά είναι: ελάχιστα, που οπωσδήποτε δεν θα απέτρεπαν την κρίση.

Στο ίδιο μήκος κύματος, αυτήν τη φορά στο «επιστημονικό» επίπεδο (αν δεχθεί κανένας ότι η οικονομική είναι επιστήμη - πράγμα τουλάχιστον αμφισβητήσιμο), οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς⁴⁵⁹ υποστηρίζουν ότι η ΚΛΠ και η Κοινότητα γενικότερα έχουν μεν ευθύνη

458. *Ελευθεροτυπία*, Έρευνα Μιχ. Κουρμούση κ.ά., 17/2/97.

459. Βλ., για παράδειγμα, άρθρο του Κ. Βεργόπουλου στην *Ελευθεροτυπία*, 18/2/97.

για το σημερινό χάλι της γεωργίας μας, αλλά ότι «θα ήταν κακή υπηρεσία σ' αυτή να της αποδίδουμε περισσότερες ευθύνες από ό,τι της έχουμε αναθέσει, προκειμένου να συγκαλύψουμε τις δικές μας». Και αυτό, με βάση το αστήρικτο (σε σχέση με την ελληνική περίπτωση) επιχείρημα ότι «παρά τις εντυπώσεις, η ΚΑΠ δεν αφορά παρά το 20%, κατά μέσο όρο, της ευρωπαϊκής αγροτικής παραγωγής ενώ το υπόλοιπο παραμένει στις ρυθμίσεις των εθνικών κυβερνήσεων». Εκείνο όμως που αποσιωπά η άποψη αυτή είναι ότι η ΚΑΠ αφορά πολύ μεγαλύτερο ποσοστό της ελληνικής αγροτικής παραγωγής από το μέσο ευρωπαϊκό, αν ληφθεί υπόψη ότι σε όλα σχεδόν τα αποκαλούμενα «εθνικά» προϊόντα μας (που καλύπτουν το 75% των καλλιεργειών μας - σιτάρι, καλαμπόκι, βαμβάκι, καπνός, βιομηχανική ντομάτα, γάλα κ.λπ.) η Κοινότητα έχει επιβάλει άμεσο ή έμμεσο έλεγχο της παραγωγής μας με ποσοστώσεις, άδειες καλλιέργειας, τέλη συνυπευθυνότητας, επιδοτήσεις κ.λπ.

Η φιλοσοφία υπέρ του ελεύθερου εμπορίου (δηλ. της αγοραιοποίησης της γεωργίας, είτε στο πλαίσιο της ΕΕ είτε στο παγκόσμιο επίπεδο) βασίζεται στη θεωρία ότι οι εισαγωγές από πιο ανταγωνιστικές χώρες θα κρατήσουν τις τιμές χαμηλές προς όφελος των καταναλωτών, σύμφωνα με την αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Στην πραγματικότητα, όμως όσον αφορά τα αγροτικά προϊόντα, το εμπόριο διαμορφώνεται όχι με βάση το συγκριτικό πλεονέκτημα αλλά τη συγκριτική επιδότηση, πράγμα που σημαίνει ότι οι παραγωγοί των πλούσιων χωρών του Βορρά διαθέτουν ένα απόλυτο πλεονέκτημα έναντι των λοιπών. Στα δημητριακά, για παράδειγμα, όπου οι ΗΠΑ και η ΕΕ δαπανούν περίπου 16 δις δολ. για την επιδότηση μόνο του σίτου και του καλαμποκιού⁴⁶⁰ οι παγκόσμιες τιμές είναι αυτές των βαριά επιδοτούμενων προϊόντων του πλούσιου Βορρά που εκτοπίζουν τους ανεξάρτητους μικροπαραγωγούς του Νότου καταστρέφοντας την οικονομική αυτοδυναμία τους και δημιουργώντας νέες μορφές εξάρτησης από το Βορρά. Ακόμη, αντίθετα με τα υποστηριζόμενα από τους κομισάριους των διεθνών οργανισμών,⁴⁶¹ η διε-

460. K. Watkins, «Free trade and farm fallacies», *The Ecologist*, Νοέμ.-Αεκ. 1996.

461. OECD, *Globalization and linkages to 2020*, Paris, 1997.

θνοποίηση των προϊόντων διατροφής δεν αποτελεί απάντηση στο πρόβλημα της φτώχειας. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν τα αποτελέσματα της διεθνοποίησης αυτής είναι η καταδίκη ενός τετάρτου του παγκόσμιου πληθυσμού σε πείνα. Και αυτό παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με το World Food Programme του ΟΗΕ υπάρχουν τρόφιμα για να θρέψουν μιάμιση φορά τον πληθυσμό της Γης!

Γενικά, όπως παρατηρεί ένας έγκυρος μελετητής του φαινομένου, «τα ελλείμματα στα αγροτικά ισοζύγια των χωρών του Νότου καλλιεργήθηκαν επιμελώς από τους διαμορφωτές πολιτικής στον Βορρά... στην πραγματικότητα τα ελλείμματα είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια των αντι-κινήτρων, που δημιουργούσαν για την τοπική γεωργία οι φθηνές (δηλ. οι βαριά επιδοτούμενες) εισαγωγές».⁴⁶² Είναι γνωστό, για παράδειγμα ότι τα πρώτα χρόνια μετά την ένταξη, η Κοινότητα, μέσω των ΝΕΠ, επιδοτούσε τις εισαγωγές μας κτηνοτροφικών προϊόντων (κρέατα, γαλακτοκομικά κ.λπ.) με αποτέλεσμα τα προϊόντα αυτά να πωλούνται στην αγορά μας σε τιμές με τις οποίες δεν μπορούσαν να επιβιώσουν πολλοί έλληνες κτηνοτρόφοι, που οδηγήθηκαν μαζί με τις συνεταιριστικές βιομηχανίες γαλακτοκομικών, στον αφανισμό.⁴⁶³ Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι εισαγωγές κρεάτων/γαλακτοκομικών υπερδιπλασιάστηκαν από την ένταξή μας στην ΕΟΚ. Γενικότερα, οι εισαγωγές τροφίμων αυξήθηκαν κατά 114% από την ένταξή μας στην ΕΟΚ μέχρι το 1994, ενώ οι εξαγωγές τροφίμων αυξήθηκαν μόλις κατά 53%⁴⁶⁴ με συνέπεια μετά την ένταξη ένα τεράστιο και συνεχώς διογκούμενο έλλειμμα στο αγροτικό ισοζύγιο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι η αγοραιοποίηση της γεωργίας που εισάγει η GATT στην πραγματικότητα δεν εμποδίζει τη συνέχιση της υψηλής επιδότησης των αγροτικών προϊόντων του Βορρά, όπου οι άμεσες επιδοτήσεις με βάση τις τιμές απλώς αντικαταστάθηκαν από τις άμεσες επιδοτήσεις στον παραγωγό οι οποίες εξαιρούνται από τις διατάξεις για

462. K. Watkins, ό.π.

463. Έρευνα Μιχ Κουρμούση, ό.π.

464. Υπολογισμοί με βάση τα στοιχεία του *Μηνιαίου Στατιστικού Δελτίου Τραπεζής της Ελλάδος*.

τη μείωση των επιδοτήσεων. Έτσι, όποιος έχει την οικονομική δύναμη να πληρώνει τις μεγαλύτερες επιδοτήσεις επιπλέει στον αγροτικό ανταγωνισμό. Αν προσθέσουμε λοιπόν στις αυξημένες κοινοτικές επιδοτήσεις υπέρ του Βορρά σε σχέση με το μεσογειακό Νότο, τις υψηλότερες εθνικές επιδοτήσεις τις οποίες οι πλούσιες χώρες έχουν τη δυνατότητα να πληρώνουν στους αγρότες τους, τότε μπορούσε να αντιληφθούμε σε τι είδους ελεύθερο ανταγωνισμό ρίχνεται η ελληνική γεωργία όταν για τα προϊόντα του Βορρά η συνολική στήριξη φθάνει σχεδόν τα δύο τρίτα της αξίας παραγωγής (25% κοινοτικής στήριξης συν 40% εθνικής στήριξης) -και αντίστοιχη είναι η στήριξη των προϊόντων των ΗΠΑ- ενώ για τα ελληνικά προϊόντα η συνολική στήριξη μόλις ξεπερνά το ένα τρίτο της αξίας παραγωγής (20% κοινοτική συν... 17% εθνική).⁴⁶⁵

Η συνέπεια είναι ότι η αγοραιοποίηση της γεωργίας οδηγεί τους παραγωγούς του Νότου σε άνισο ανταγωνισμό με τα υπερεπιδοτούμενα αγροτικά συστήματα εντάσεως κεφαλαίου του Βορρά, την υψηλότερη συγκέντρωση σε ολοένα μεγαλύτερες αγρο-μπήσνες -που μειώνουν τα έξοδα παραγωγής με τη μεγένθυση της καλλιεργούμενης έκτασης και το συνακόλουθο ξερίζωμα από τη γη εκατομμυρίων αγροτών-, καθώς και την απώλεια της αυτοδυναμίας σε τρόφιμα. Έτσι αντίθετα με τα ευχολόγια της Κομισιόν που επαναλαμβάνουν οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς, ότι δήθεν «παύει η στήριξη των μεγάλων αγροτικών επιχειρήσεων»,⁴⁶⁶ το αντίθετο ακριβώς είναι το αποτέλεσμα της αγοραιοποίησης της γεωργίας. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το μέσο μέγεθος καλλιεργήσιμης έκτασης έχει αυξηθεί τελευταία πάνω από 20% ενώ ο αριθμός των αγροτικών επιχειρήσεων που ασχολούνται με γαλακτοκομικά και δημητριακά είναι σήμερα το 1/3 του αριθμού τους πριν 30 χρόνια.⁴⁶⁷

Και όλα αυτά, χωρίς να αναφερθούμε στην αγοραιοποίηση της γεωργίας από τη μεριά των μεθόδων παραγωγής (σπόροι, λιπάσματα κ.λπ.) που παράγονται στο Βορρά και αποτελούν άλλη μια σημαντική πηγή

465. Κ. Βεργόπουλος, ό.π.

466. Ό.π.

467. Κ. Watkins, «Free trade and farm fallacies», ό.π.

υπονόμησης της αυτοδυναμίας των αγροτών μας. Συμπερασματικά, το αγροτικό πρόβλημα θα συνεχίσει να οξύνεται, ανεξάρτητα από αναδιαρθρώσεις καλλιεργειών κ.λπ. που πιπιλίζουν σαν καραμέλα οι σοσιαλφιλελεύθεροι, όσο συνεχίζεται και εντείνεται η αγοραιοποίηση τη γεωργίας.

Ας εξετάσουμε όμως τώρα πιο συγκεκριμένα πώς συντελέστηκε η αγοραιοποίηση και ο μαρασμός της γεωργίας μας μέσα στη διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία. Από τις αρχές της δεκαετίας του '80 άρχισε η βαθμιαία άρση των εσωτερικών κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά των αγροτικών προϊόντων (προστατευτικοί δασμοί, επιδοτήσεις από τον προϋπολογισμό, καθορισμός τιμών κ.λπ.). Οι έλεγχοι αυτοί αντικατεστάθηκαν, στην αρχή από τους κοινοτικούς ελέγχους της ΚΑΠ που απροκάλυπτα παρείχαν μεγαλύτερη προστασία στα αγροτικά προϊόντα των ισχυρών βορείων εταίρων μας και, σήμερα, από τους διεθνείς ελέγχους που επιβάλλει η GATT, οι οποίοι ενισχύουν παραπέρα τη διαδικασία αυτή, επεκτείνοντας την άμεση προστασία στα προϊόντα των χωρών με μεγάλες «αγρο-μπίσνες» (ΗΠΑ, Καναδάς κ.λπ.).

Το βασικό επιχείρημα που χρησιμοποίησαν κατά κόρον τόσο οι σοσιαλφιλελεύθεροι εκσυγχρονιστές όσο και οι συμπαθούντες «προοδευτικοί» διανοούμενοι συνοψίστηκε από τον υπ. Γεωργίας, που με μια αφοπλιστική ασχετοσύνη (αν όχι συνειδητή απόπειρα συσκότισης της πραγματικότητας), δήλωσε ότι «η Ελλάδα ωφελείται καθοριστικά από την κοινοτική πολιτική, είναι χώρα που μόνο λαμβάνει στο γεωργικό τομέα, (αφού) τον προηγούμενο χρόνο το εισόδημα στον αγροτικό τομέα από τους κοινοτικούς πόρους ξεπέρασε το 45%».⁴⁶⁸ Όμως, οι κοινοτικές επιδοτήσεις είναι μόνο η μια πλευρά της εξίσωσης. Η άλλη πλευρά -η σημαντικότερη- είναι η μετά την ένταξη μας στην ΕΟΚ παράλληλη αποσύνθεση του αγροτικού τομέα. Πρώτα, στα χέρια της κοινοτικής αγροτικής πολιτικής που ανέκαθεν καθοριζόταν με βάση τα συμφέροντα των ισχυρών «βορείων» εταίρων μας και σήμερα, στο έλεος των δυνάμεων της αγοράς που, μέσω της GATT, οδηγεί στη σταδιακή εξαφάνιση κάθε προστασίας της αγροτικής παραγωγής, είτε σε εθνικό είτε σε κοινοτικό επί-

468. *Το Βήμα της Κυριακής*, 8/12/96.

πεδο. Πράγμα που σημαίνει ότι το δίλημμα που αρέσκεται να αναφέρει ο «ενημερωμένος» υπ. Γεωργίας μεταξύ «επανεθνικοποίησης» της αγροτικής παραγωγής και εμμονής στην Κοινή Αγροτική Πολιτική της ΕΕ (ΚΑΠ), στην πραγματικότητα, είναι ήδη ανύπαρκτο. Η ΚΑΠ πνέει τα λοίσθια⁴⁶⁹ και η αγροτική παραγωγή στην ΕΕ ενσωματώνεται σταδιακά στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς.

Το αποτέλεσμα των διαδικασιών αυτών ήταν ότι ο αγροτικός πληθυσμός, που την εποχή της ένταξης αριθμούσε 1.010 χιλ. (1982), να έχει πέσει στις 930 χιλ. το 1990 και τις 788 χιλ. το 1994 για να φθάσει το 2000 τις 650 χιλ.⁴⁷⁰ Μέσα δηλαδή σε λιγότερο από δύο δεκαετίες από την ένταξη ο αγροτικός πληθυσμός παρουσιάζει μια πελώρια μείωση που φθάνει το 36%.

Μήπως όμως το γεγονός ότι το κατά κεφαλή αγροτικό εισόδημα σε σταθερές τιμές εμφανίζει αύξηση μεταξύ της ένταξης και σήμερα σημαίνει βελτίωση της γεωργίας μας; Στην πραγματικότητα, συμβαίνει το αντίθετο, όπως δείχνουν τα ακόλουθα:

- πρώτον, η αγροτική παραγωγή σε σταθερές τιμές είναι στάσιμη εάν δεν έχει μειωθεί μεταξύ της ένταξης και σήμερα.⁴⁷¹ Πράγμα που σημαίνει ότι η εμφανιζόμενη ως αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων στη γεωργία οφείλεται αποκλειστικά στη μείωση του αριθμού των απασχολούμενων στη γεωργία, λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας που επέφερε η χρήση νέων τεχνολογιών κ.λπ. Παρ' όλα αυτά βέβαια το ανά απασχολούμενο γεωργικό εισόδημα στην Ελλάδα δεν ξεπερνά το ένα τρίτο του αντίστοιχου ολλανδικού και είναι σημαντικά κάτω από το μισό του εισοδήματος στη Γαλλία, το Βέλγιο, τη Δανία και Βρετανία.⁴⁷²

469. *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 25/5/95.

470. Eurostat, *Basic Statistics of the EU*, (διάφορα έτη) και ΕΣΥΕ *Τριμηνιαία Έρευνα Εργατικού Δυναμικού*, 2001.

471. Το αγροτικό προϊόν σε σταθερές τιμές 1970 ήταν στάσιμο μεταξύ 1982 και 1995 (μετά το 1995 η ΕΣΥΕ άλλαξε το έτος βάσης και είναι δύσκολη η σύγκριση) και φαίνεται ότι από τότε μειώθηκε απόλυτα (ΕΣΥΕ, *Εθνικοί Λογαριασμοί*).

472. Υπολογισμοί με βάση τα World Bank, *World Development Report 1995* και Eurostat, *Basic Statistics of the EU*, 1995.

- δεύτερον, η αύξηση της παραγωγικότητας δεν ήταν ικανή να κλείσει το τεράστιο άνοιγμα με τους εταίρους μας με συνέπεια στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας η αγροτική μας παραγωγικότητα να είναι μόλις το 40% περίπου αυτής των εταίρων μας.⁴⁷³ Τις συνέπειες από το άνοιγμα των αγορών μας στα πολύ πιο ανταγωνιστικά αγροτικά προϊόντα των εταίρων μας μπορούμε να τις δούμε στο αγροτικό ισοζύγιο (εξαγωγές-μείον εισαγωγές για τρόφιμα, ποτά, καπνό, βαμβάκι, ακατέργαστα δέρματα) που παρουσιάζει δραματική επιδείνωση σε ολόκληρη την περίοδο μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ. Έτσι ενώ στην περίοδο μετά τη μεταπολίτευση και μέχρι την πλήρη ένταξή μας (1974-80) η χώρα παρουσίαζε ένα μικρό πλεόνασμα στο αγροτικό ισοζύγιο η κατάσταση αντιστράφηκε δραματικά μετά την ένταξη όταν δημιουργήθηκε ένα σημαντικό και συνεχώς διογκούμενο έλλειμμα. Χαρακτηριστικά, το έλλειμμα στο αγροτικό ισοζύγιο υπερπενταπλασιάστηκε από την ένταξη στην ΕΟΚ μέχρι το τέλος της προηγούμενης δεκαετίας: από 380 εκ. δόλ. το 1981 σε 2,1 δις δόλ. το 1997.⁴⁷⁴ Ανάλογα συμβαίνουν και στις άλλες χώρες του κοινοτικού Νότου (Ισπανία, Πορτογαλία) που επίσης παρουσιάζουν σημαντική χειροτέρευση στο αγροτικό τους ισοζύγιο μετά την ένταξή τους στην ΕΟΚ. Αντίθετα, χώρες του «Βορρά», όπως το Βέλγιο, η Δανία, η Ολλανδία και η Γαλλία παρουσιάζουν τα τελευταία 10 χρόνια πολύ σημαντικά και διογκούμενα αγροτικά πλεονάσματα.⁴⁷⁵ Είναι επομένως φανερό ότι ο ανταγωνισμός μέσα στην ΕΟΚ ωφελεί όχι μόνο το βιομηχανικό αλλά ακόμη και το αγροτικό ισοζύγιο των «Βορείων», σε βάρος των «Νοτίων» (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία).

Οι μεταβιβάσεις επομένως από την ΕΕ προς τον αγροτικό τομέα (επιδοτήσεις κ.λπ.), για τις οποίες επαίρονται οι «εκσυγχρονιστές» και οι «προοδευτικοί» διανοούμενοι, έπαιξαν κατ' αρχήν τον ίδιο ακριβώς ρόλο

473. WB, *World Development Report 1998/99*, Πίν. 8.

474. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπέζης της Ελλάδος* (διάφορα έτη).

475. Υπολογισμοί με βάση το Eurostat, *Basic Statistics of the Community* (διάφορα έτη), Πίν. 6.10-6.11.

που παίζουν γενικότερα οι μεταβιβάσεις της ΕΕ σε σχέση με την ελληνική οικονομία. Ουσιαστικά, συγκαλύπτουν την προϊούσα καταστροφή της παραγωγικής αύξησης των εισοδημάτων. Στην πραγματικότητα όμως οι επιδοτήσεις, ως τμήμα της ΚΑΠ και των περιορισμών που επέβαλε αυτή στο τι παράγουμε και πόσο παράγουμε, συνέβαλαν σε κάτι πολύ σημαντικότερο: στην απόκρυψη της διαστρέβλωσης της παραγωγικής δομής μας που επέφερε η κοινοτική πολιτική. Διότι σήμερα το τι και πόσο παράγουμε έχει πολύ μεγαλύτερη σχέση με τις ανάγκες των «βορείων» εταίρων μας παρά με τις δικές μας ανάγκες σε αγροτικά προϊόντα.

Για παράδειγμα, ενώ χρειαζόμαστε πάνω από 1 εκ. τόνους αγελαδινού γάλακτος για να καλύπτουμε τις ανάγκες μας η ΚΑΠ, μέσω μιας πολιτικής «καρότου» (επιδοτήσεις) και «βούρδουλα» (πρόστιμα), μας έχει επιβάλει να παράγουμε κάτι παραπάνω από το μισό της ποσότητας αυτής, καταδικάζοντάς μας να εισάγουμε εκατοντάδες χιλιάδες τόνους κονσέρβες γάλακτος και γαλακτοκομικών προϊόντων από τους «εταίρους» μας. Γενικά, η ΚΑΠ θέτει συνεχή όρια για τη φυτική και ζωική παραγωγή, για τη συνεχή μείωση εκτάσεων και αγροκαλλιεργειών, όχι μόνο για πλεονασματικά, αλλά ακόμη και για ελλειμματικά προϊόντα, όπως ο καπνός και το βαμβάκι. Έτσι οι επιδοτήσεις, με τη «βοήθεια» του άνισου σε βάρος των αγροτών μας ανταγωνισμού από τις ανταγωνιστικότερες μονάδες του Βορρά, «έπεισαν» τους αγρότες μας να ξεριζώσουν δεκάδες χιλιάδες σταφιδάμπελα στην Κρήτη και την Πελοπόννησο, να συρρικνώσουν την παραγωγή και ποσότητα εξαγωγών καπνού, να μειώσουν την παραγωγή σκληρού σταριού για χάρη της... Γαλλίας, να παραγάγουν οπωροκηπευτικά για τις «χωματερές» κ.λπ.⁴⁷⁶

Όμως, η ΚΑΠ δεν ήταν η κύρια αιτία του μαρασμού του αγροτικού τομέα αλλά απλώς συνέβαλε στη διαστρέβλωση της αγροτικής μας δομής, με τη μεταβίβαση του ελέγχου της αγροτικής παραγωγής σε εξωτερικά κέντρα. Ο βασικός παράγοντας που οδήγησε στην προϊούσα αποσύνθεση του αγροτικού τομέα είναι η μετά την ένταξή μας προϊούσα «αγοραιοποίηση» του αγροτικού τομέα, δηλαδή η ανάθεση βασικά της τύχης

476. *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 23/6/94, 13/7/95 και 4/7/96.

του στις δυνάμεις της αγοράς - διαδικασία που θα ενταθεί δραστικά τα προσεχή χρόνια και θα οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη μείωση του αγροτικού εισοδήματος, ως αποτέλεσμα της μείωσης της παραγωγής και της παράλληλης μείωσης των επιδοτήσεων. Η αγοραιοποίηση αυτή σημαίνει ότι οι μόνοι που θα επιβιώσουν στον ανταγωνισμό είναι οι οικονομικά ισχυρότεροι, δηλαδή οι τεράστιες αγροεπιχειρήσεις (agri-business) που εξαπλώνονται σήμερα παντού στο Βορρά και οι οποίες με τη συγκέντρωση κεφαλαίου και καλλιεργούμενων εκτάσεων που διαθέτουν είναι ασυναγώνιστες. Ενδεικτικά, σύμφωνα με κοινοτική μελέτη, το μέσο μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων την περασμένη δεκαετία ήταν στη Βρετανία 68 εκτάρια, στη Δανία 34 και το μέσο κοινοτικό που περιλαμβάνει και την περιφέρεια 14 εκτάρια με τάση συνεχούς μεγένθυσης, έναντι μόλις 4 εκτάρια στην Ελλάδα.⁴⁷⁷

Η μόνη «επιλογή» επομένως που έχουν οι μικρομεσαίοι αγρότες μας, στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο, είναι να αφεθούν στις δυνάμεις της αγοράς που αναπόφευκτα θα οδηγήσουν στην παραπέρα συγκέντρωση όσον αφορά το μέγεθος αγροτικών εκμεταλλεύσεων και θα υποχρεώσουν τους ίδιους να εγκαταλείψουν τη γη τους και να προστεθούν στους χιλιάδες ανέργους των πόλεων. Και είναι αυτή η απόγνωση και στις μαζικές κινητοποιήσεις των τελευταίων ετών, υπερασπίζοντας ουσιαστικά το πραγματικό συμφέρον της χώρας και αγνοώντας τις «δημοκρατικές» ανησυχίες των βολεμένων, των κινήσεων για την κοινωνία πολιτών κ.λπ.

Το εύλογο ερώτημα όμως που ανακύπτει είναι γιατί οι επαγγελματίες πολιτικοί, που απαρτίζουν την κυβερνητική φατρία, αναγκάστηκαν να ρίξουν κάθε «σοσιαλιστικό» προσωπίο στην προσπάθεια τους να συντρίψουν την αγροτική εξέγερση. Γιατί ο «εκσυγχρονιστής» πρωθυπουργός, που αρέσκεται να διακηρύσσει ότι η θεμελιακή διαφορά της Κεντροαριστεράς του (δηλ. του σοσιαλφιλελευθερισμού) από το νεοφιλελευθερισμό είναι ότι η πρώτη επιδιώκει τη λύση των προβλημάτων με τον κοινωνικό διάλογο, απέφυγε στην περίπτωση των αγροτών το διάλογο σαν το

477. Eurostat/Ελευθεροτυπία, 29/7/93. Βλ και Eurostat, *Basic Statistics of the Community*, Πίν. 5.15.

διάβολο με το λιβάνι, ενώ δέχθηκε το διάλογο με άλλες κοινωνικές ομάδες που προέβαιναν επίσης σε αντίστοιχες «εκβιαστικές» ενέργειες; Νομίζω ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να αναζητηθεί σε τρεις βασικούς παράγοντες:

Ο πρώτος παράγοντας είναι το γεγονός ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις, από τότε που ενταχθήκαμε στην ΕΟΚ, έχασαν τη δυνατότητα να ασκούν ουσιαστική αγροτική πολιτική, η οποία, αρχικά, ανατέθηκε στην ΚΑΠ και σήμερα, μετά τον τελευταίο «γύρο» της GATT, αυξανόμενα στις δυνάμεις της αγοράς. Οι εκάστοτε δηλαδή υπουργοί Γεωργίας παρίσταναν τους υπουργούς, εφόσον οι βασικές αποφάσεις για το τι θα παραχθεί, πώς θα παραχθεί, και για ποιον θα παραχθεί έπαυσαν από τότε να καθορίζονται από τις ανάγκες των Ελλήνων αγροτών και καταναλωτών. Το «άλλοθι» γι' αυτή την απουσία αγροτικής πολιτικής ήταν οι περίφημες επιδοτήσεις από την ΕΕ. Όμως, όπως προσπάθησα να δείξω παραπάνω, οι επιδοτήσεις αυτές βασικά συγκάλυπταν την παράλληλη αποσάθρωση της αγροτικής παραγωγής που κάνει σήμερα φανερή η καταστροφική πορεία του αγροτικού μας ισοζυγίου. Και φυσικά, οι επιδοτήσεις ωφελούν βασικά τους πλουσιότερους αγρότες, εφόσον έχει υπολογιστεί ότι συνολικά στην ΕΕ το 20% των αγροτών εισπράττουν το 80% των επιδοτήσεων.⁴⁷⁸ Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, οι εργατο-αγρότες ή αγροτο-εργάτες, που αριθμούν πάνω από 250.000 άτομα, δηλ. πάνω από το ένα τρίτο του αγροτικού πληθυσμού, δεν δικαιούνται κατά την ΕΕ επιδοτήσεις για επενδύσεις κ.λπ.

Έτσι, οι αγρότες μας κάθε λίγο και λιγάκι αναγκάζονταν από την ΚΑΠ να αλλάζουν τη διάρθρωση καλλιεργειών ώστε να επιτύχουν ένα κόστος παραγωγής που «δεν είναι ασύμφορο στις διεθνείς συνθήκες»: από το ξερίζωμα των αμπελιών μέχρι τα θερμοκήπια και τον αγροτουρισμό, από την αντικατάσταση των ελιών με αβοκάντο και του βαμβακιού με οικολογικά προϊόντα. Τώρα, με την GATT, το ρόλο της ΚΑΠ θα αναλάβουν οι δυνάμεις της αγοράς και ήδη ο γύρος του 1999 αναγκάζει την ΕΕ να περικόψει δραστικά τις επιδοτήσεις ενώ, παράλληλα, τα κριτήρια Μάαστριχτ^α απαγορεύουν κάθε σκέψη να χρησιμοποιηθεί ο προϋπολογισμός Υ^α

478. J. Warman, *The Observer*, 9/2/97.

την ενίσχυση των αγροτών. Τα αποτελέσματα της ανάθεσης της γεωργίας στις «δυνάμεις της αγοράς» είναι εύκολα προβλέψιμα. Έχει υπολογιστεί ότι αν η GATT επιτύχει το στόχο της να επιβάλει παγκόσμια το είδος της παραγωγικότητας που έχουν επιτύχει οι μεγάλες «αγρο-επιχειρήσεις» των ΗΠΑ, του Καναδά και της Αυστραλίας θα εξαναγκαστούν περίπου 2 δις αγρότες (από τα συνολικά 3 δις που ασχολούνται με τη γεωργία) στην εγκατάλειψη των αγρών τους και στην ενίσχυση του στρατού των εξαθλιωμένων ανέργων και υποαπασχολούμενων που πλημμυρίζουν σήμερα τις τερατουπόλεις.⁴⁷⁹

Σε όλο τον κόσμο σήμερα το ελεύθερο εμπόριο καταστρέφει τις αγροτικές κοινότητες που δεν μπορούν να επιβιώσουν στον ανταγωνισμό με τις αγρο-επιχειρήσεις των ΗΠΑ, χώρα που έχει κάθε συμφέρον να στηρίξει τη διαδικασία αυτή όταν το ένα στα τρία εκτάρια της αμερικάνικης γεωργίας παράγει για εξαγωγή. Όπως σημείωνε πρόσφατα ο Kevin Watkins,⁴⁸⁰ το ελεύθερο εμπόριο δημιουργεί κερδισμένους και χαμένους: οι κερδισμένοι είναι οι μεγάλες αγροεπιχειρήσεις και οι μεγαλοαγρότες που εισπράττουν το μεγαλύτερο μέρος των επιδοτήσεων, καθώς και πλεονάσματα και παράλληλα καταστρέφουν το περιβάλλον. Ο βασικός επομένως παράγοντας που έκανε τον πραγματικό κοινωνικό διάλογο με τους αγρότες αδύνατο ήταν ότι οι αγρότες, έμμεσα, αμφισβητούσαν το σημερινό θεσμικό πλαίσιο.

Ο δεύτερος παράγοντας που απέκλειε το διάλογο ήταν το γεγονός ότι η αγροτική εξέγερση, ήταν βασικά αυθόρμητη. Οι κομματικοί μηχανισμοί δεν... δημιούργησαν την εξέγερση, όπως ισχυρίζονται οι επαγγελματίες κυβερνητικοί ψευδολόγοι, αλλά αντίθετα φαίνεται ότι συνέβαλαν αποφασιστικά στην εκτόνωσή της κατά το τελικό στάδιο. Οι αγρότες όμως στα μπλόκα έμαθαν να ξεχνούν τις κομματικές προκαταλήψεις που είχαν στα χωριά τους. Οι κομματικοί αγροτοπατέρες αγνοήθηκαν εντελώς, πράγμα που ανάγκασε τις ηγεσίες να προχωρήσουν σε διάφορα αντίμετρα.⁴⁸¹ Ουσιαστικά, οι αγρότες με τη δράση τους καταργούσαν τους μεσάζοντες

479. James Goldsmith, *Guardian Weekly*, 16/10/94.

480. *The Guardian*, 5/2/97.

481. Βλ. Χρ. Καρανίκας, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 30/1/97.

της πολιτικής και δημιουργούσαν μορφές άμεσης δημοκρατίας στην πράξη, απειλώντας την εξουσία των επαγγελματιών πολιτικών. Δεν είναι λοιπόν η πραγματική δημοκρατία που κινδυνεύει με πράξεις σαν αυτές των αγροτών αλλά η «φιλελεύθερη ολιγαρχία» που οι επαγγελματίες πολιτικοί ονομάζουν δημοκρατία και (με το αζημίωτο φυσικά) υπερασπίζονται με ζήλο. Η βασική άλλωστε προϋπόθεση επιτυχίας της σημερινής νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης είναι το σπάσιμο κάθε πραγματικού αυτόνομου κινήματος και κάθε αυτόνομου κέντρου εξουσίας με την παράλληλη δημιουργία ψευδοκινήσεων για την «κοινωνία πολιτών» (όπως η «Ένωση πολιτών για την παρέμβαση» όπου συνωθούνται «αριστεροί» διανοούμενοι μαζί με... βιομηχάνους με στόχο την ευλογία της σοσιαλφιλελεύθερης κυβέρνησης στην πάταξη των αγροτών κ.λπ.).

Ο τρίτος παράγοντας που αποκλείει τον πραγματικό κοινωνικό διάλογο ιδιαίτερα στην Ελλάδα είναι το γεγονός ότι στη χώρα μας η νεοφιλελεύθερη συναίνεση, αντίθετα με τα καπιταλιστικά κέντρα στην ΕΕ, δεν έχει σημαντική κοινωνική βάση. Ενώ στα κέντρα αυτά, λόγω της ιστορικής καπιταλιστικής ανάπτυξης τους, υπάρχει ένας ισχυρός ιδιωτικός τομέας που τροφοδοτεί την προνομιούχα «κοινωνία του 40%»,⁴⁸² στην Ελλάδα, η κοινωνική βάση των κομμάτων εξουσίας ανέκαθεν ήταν οι αγρότες (όπου η σημερινή αδυναμία ύπαρξης αγροτικής πολιτικής αποκλείει το διάλογο) και οι εξαρτημένοι από το δημόσιο τομέα που σήμερα βρίσκονται κάτω από την επίθεση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, εφόσον ο ιδιωτικός τομέας στην Ελλάδα ήταν πάντα παρασιτικός (δηλαδή στηριζόταν και επιζούσε χάρη στην κρατική προστασία).

Η παγκοσμιοποίηση, οι χρηματιστηριακές κρίσεις και η Ελλάδα

Η παγκόσμια αναταραχή στα διεθνή χρηματιστήρια στο τέλος του '97 που έστρωσε από... σπόντα, συμπαρέσυρε για λίγο και τη δραχμή, έκανε φανερό, όχι για πρώτη φορά, ότι στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονο-

482. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα*, ό.π., κεφ. 3.

μία της αγοράς είναι αδύνατο για οποιαδήποτε χώρα να ασκήσει μια οικονομική ή κοινωνική πολιτική η οποία δεν θα είναι της αρεσκείας αυτών που ελέγχουν τις αγορές κεφαλαίου. Ότι δηλαδή τα φληναφήματα των οπαδών της ρεφορμιστικής Αριστεράς και των «κομισάριων» της διανοήσης που τους υποστηρίζουν, ότι δήθεν το κράτος σήμερα μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην υπεράσπιση των αιτημάτων της «κοινωνίας πολιτών» (όπως, για παράδειγμα, το 35ωρο κ.λπ.) αποτελούν μύθους που καταλήγουν στη διαίωνιση της οικονομίας της αγοράς και ό,τι αυτή συνεπάγεται. Ακόμη, δεδομένου ότι η κρίση της δραχμής τότε δεν ήταν απλώς εισαγόμενη, όπως ισχυρίστηκε ο ανεκδιήγητος υπ. Εθνικής Οικονομίας, αλλά οφειλόταν ουσιαστικά στα ίδια σαθρά θεμέλια της οικονομίας μας, είναι σαφές ότι αντίστοιχες κρίσεις θα υπάρχουν και μετά την κατάργηση της δραχμής, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Όσον αφορά τις συνέπειες της διεθνοποίησης πρώτα -που μερικοί οπαδοί της ρεφορμιστικής Αριστεράς (ακόμη και μαρξιστές!) στρουθοκαμηλικά αρνούνται- είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο μεγάλος κερδοσκοπός, ο πολύς Soros τώρα δηλώνει ότι η εντεινόμενη αγοραιοποίηση της οικονομίας οδηγεί σε θεμελιακή αστάθεια, σε καταστροφή της ίδιας της κοινωνίας, εφόσον αποτελεί μύθο η φιλελεύθερη ιδέα της ισορροπίας στην οποία υποτίθεται ότι οδηγούνται τελικά οι αγορές. Παρ' όλα αυτά, οι ελίτ που ελέγχουν τη διεθνή οικονομία της αγοράς πιέζουν για παραπέρα αγοραιοποίηση της οικονομίας. Για παράδειγμα, τη στιγμή που το ινδονησιακό «θαύμα» (όπως και τα άλλα θαύματα των Ασιατικών Τίγρεων που έχουν θαυμαστές στη χώρα μας ακόμη και μεταξύ των υποτιθέμενων «αριστερών») κατέρρευε κάτω από την πίεση των δυνάμεων της αγοράς, το ΔΝΤ ανακοίνωσε την παροχή ενός εκτάκτου «πακέτου» για τη σωτηρία της ινδονησιακής οικονομίας που ανερχόταν σε 23 δις δολ. υπό τον όρο όμως ότι η ινδονησιακή κυβέρνηση θα εισήγαγε οικονομικές μεταρρυθμίσεις που θα έκαναν τις αγορές ακόμη πιο ελεύθερες (δηλ. περισσότερο ανεξάρτητες από κοινωνικούς ελέγχους)!

Αναφορικά με την κρίση της δραχμής, ειδικότερα, θα πρέπει καταρχάς να σημειωθεί ότι η κρίση στις ημιπεριφερειακές χώρες, όπως στα ασιατικά «θαύματα», προηγούμενα στο Μεξικό και σήμερα στην Ελλάδα, δεν αφορούσε μόνο τα Χρηματιστήρια (όπως συνέβη στα μητροπολιτικά

κέντρα) αλλά τα ίδια τα νομίσματά τους. Το κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των περιπτώσεων είναι ότι έχουν κτίσει τη σημερινή «ανάπτυξη» τους πάνω στα δάνεια. Στη Μαλαισία, για παράδειγμα, τα εγχώρια δάνεια αποτελούν 170% του εθνικού της εισοδήματος, ενώ το εξωτερικό της χρέος ανέβηκε από 28% του ΑΕΠ το 1980 σε 43% το 1995.⁴⁸³ Κατά την ίδια περίοδο, το χρέος του Μεξικού αυξήθηκε από 30% σε 70% και στην Ταϊλάνδη από 26% σε 35%. Όσον αφορά το δικό μας εξωτερικό χρέος αυτό συνεχίζει την ανοδική πορεία του και εξακολουθεί να διπλασιάζεται κάθε 5-6 χρόνια (από 5 δις δολ. το 1979, σε 10,6 το 1983, 31,4 το 1989 και 42,5 το 1996).⁴⁸⁴ Για να δούμε όμως τις αιτίες της αύξησης του εξωτερικού χρέους θα πρέπει ν' αντιταχθούμε στη γενικότερη οικονομική δομή της χώρας.

Όπως έχω επανειλημμένα τονίσει στο παρελθόν,⁴⁸⁵ το θεμελιακό πρόβλημα της οικονομίας μας δεν είναι ούτε τα δημοσιονομικά ελλείμματα, ούτε ο πληθωρισμός (που αποτελούν απλώς συμπτώματα) αλλά το τεράστιο και συνεχώς διογκούμενο άνοιγμα μεταξύ του τι παράγουμε και τι καταναλώνουμε. Πράγμα που γίνεται φανερά από το χρόνο και τώρα έτοιμο να εκραγεί έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο που, όπως είδαμε στις προηγούμενες σελίδες, σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο καλυπτόταν από τα μεταναστευτικά, τα τουριστικά και ναυτιλιακά εμβάσματα και πρόσφατα τις μεταβιβάσεις από την ΕΟΚ. Τελευταία όμως οι πηγές αυτές άρχισαν να στερεύουν, όταν η «ευλογία» της μετανάστευσης μετατράπηκε στην «κατάρρα» της παλιννόστησης, ο τουρισμός βάλτωσε και οι εφοπλιστές άρχισαν να αλλάζουν σημαία. Όταν λοιπόν αυτές οι πηγές κάλυψης του ελλείμματος έπαψαν να είναι επαρκείς, τότε η οικονομική ελίτ μας προσέφυγε στο δανεισμό (ντόπιο και ξένο) και τα κερδοσκοπικά κεφάλαια, τα οποία έβρισκαν ιδιαίτερα ελκυστική τη χώρα

483. WB, *World Development Report 1997*, Πίν. 17.

484. Τ. Φωτόπουλος, *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση*, ό.π., Πίν. 1 και OECD *Economic Survey on Greece, 1977*, Πίν. 5.

485. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα*, ό.π., κεφ. 2. Όλη 1 αρθρογραφία στην *Ελευθεροτυπία* αναδημοσιεύεται στην ιστοσελίδα www.inclusivedemocracy.org/fotopoulos/

μας με τα υψηλά επιτόκια που προσέφερε. Η συνέπεια της πολιτικής αυτής ήταν ότι τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας... απογειώθηκαν μετά την απελευθέρωση των αγορών συναλλάγματος το 1994.⁴⁸⁶ Έτσι τα συναλλαγματικά αποθέματα, που στην αρχή της δεκαετίας μόλις έφθαναν τα 4 δις δολ., εκτοξεύτηκαν στα 15 δις το 1994, για να φθάσουν τα 19 δις δολ. πριν από την κρίση (από τα οποία η ίδια η Τράπεζα της Ελλάδος υπολογίζει ότι τουλάχιστον 4-5 δις δολ. ήταν κερδοσκοπικά). Συνέπεια: μέσα σε λίγα 24ωρα στη διάρκεια της κρίσης του '97 τα συναλλαγματικά αποθέματα έπεσαν κατά 2,5 δις δολ. σηματοδοτώντας μια απώλεια της τάξης του 20%.

Η πολιτική της στήριξης της «ανάπτυξης» στα δανειακά κεφάλαια συνεπάγεται ότι η κυβέρνηση μπορούσε έτσι όχι μόνο να καλύπτει τα δημοσιονομικά ελλείμματα αλλά και να δημιουργεί μια τεχνητή ευμάρεια στο ισοζύγιο πληρωμών, παρά το εκρηκτικό έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο. Παράλληλα, η αφθονία συναλλαγματικών διαθέσιμων επέτρεπε τη «σκληρή» δραχμή και συνακόλουθα τη συμπίεση του πληθωρισμού για την οποία επαίρεται η σοσιαφιλελεύθερη κυβέρνηση. Όμως η τεχνητή αυτή ευμάρεια είχε και αρνητικές συνέπειες, οι οποίες δεν αφορούν την οικονομική ελίτ παρά μόνο στο βαθμό που η πολιτική σκληρής δραχμής κάνει τα ελληνικά προϊόντα πιο ακριβά στο εξωτερικό, συμβάλλοντας (κατά 1/3 περίπου)⁴⁸⁷ στη σημερινή χειροτέρευση του ισοζυγίου πληρωμών. Ακόμη πιο σημαντική συνέπεια ήταν η τρομακτική αύξηση των πληρωμών για τοκοχρεολύσια που από 10% των συνολικών δαπανών του προϋπολογισμού το 1980, έφθασε το 48,5% το 1995. Το αποτέλεσμα της αύξησης των πληρωμών για τοκοχρεολύσια ήταν ότι στην ίδια περίοδο οι δαπάνες για την κοινωνική ασφάλιση και πρόνοια έπεσαν από 30,6% το 1980 σε 13,4% των συνολικών δαπανών το 1992-95, οι δαπάνες για την υγεία από 10,5 σε 7,4 και οι δαπάνες για την εκπαίδευση από 9,5% σε 8,5%.⁴⁸⁸

486. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα*, ό.π., κεφ. 2.

487. *Το Βήμα*, 22/12/96.

488. UN, *Human Development Report T997*, Πίν. 35.

Αλλά ας κάνουμε μια μικρή παρέκβαση εδώ να δούμε από πιο κοντά τα «θαύματα» της παγκοσμιοποίησης, τις Ασιατικές Τίγρεις, των οποίων η κρίση πυροδότησε και τη δική μας κρίση. Κατά καιρούς οι ιδεολογικοί «κομισάριοι» (κατά Chomsky) της οικονομικής ελίτ («επιστήμονες»-οικονομολόγοι, πολιτειολόγοι, δημοσιογράφοι κ.λπ.) προσπαθούν να αποδείξουν ότι το κλαμπ των καπιταλιστικών μητροπόλεων, το οποίο περιλαμβάνει βασικά τις χώρες της Τριάδας (δυτικοευρωπαϊκές χώρες, Βόρεια Αμερική και Ιαπωνία) -όλες αυτές που έθεσαν τις βάσεις της ανάπτυξης τους τον περασμένο αιώνα- δεν είναι ένα κλειστό κλαμπ. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι οι χώρες αυτές, ιστορικά έχουν ήδη δημιουργήσει τέτοιες σωρευτικές διαφορές, σε σχέση με επίδοξα νέα μέλη (όσον αφορά την παραγωγικότητα, την τεχνολογική, αλλά και τη γενικότερη κοινωνική και πολιτισμική υποδομή τους), που είναι εξεπέραστες στο σύστημα της οικονομίας της αγοράς.

Έτσι τη δεκαετία του '80 πολλοί από τους κομισάριους αυτούς έβλεπαν ότι σύντομα μερικές λατινοαμερικάνικες χώρες (Βραζιλία, Μεξικό κ.λπ.) επρόκειτο να εισδύσουν στο κλαμπ αυτό, με τη βοήθεια μάλιστα του δανειακού κεφαλαίου από τις μητροπολιτικές τράπεζες που έρεε άφθονα σε αυτές. Και ήλθε η χρεοκοπία των «θαυμάτων» αυτών, μετά το 1982 και τα συνακόλουθα «διαρθρωτικά προγράμματα» του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) που επέβαλαν την απελευθέρωση των αγορών τους, τις αποκρατικοποιήσεις, τις πολιτικές λιτότητας κ.λπ. Αποτέλεσμα: καμιά από τις χώρες αυτές δεν πέτυχε την περιπόθητη εισδοχή στο κλαμπ, αλλά, στη διαδικασία οι φτωχοί στη Λατ. Αμερική είναι σήμερα περισσότεροι από τη δεκαετία του '80, ενώ οι λαοί της περιοχής ακόμη πληρώνουν τα θαλασσοδάνεια των οικονομικών ελίτ τους (που φυγάδευσαν τις καταθέσεις τους σε ελβετικές τράπεζες).

Τη δεκαετία του '90 ανέτειλε το νέο οικονομικό «θαύμα» των Ασιατικών Τίγρεων που, με επικεφαλής τη Νότια Κορέα, υποτίθεται αποδείκνυε ότι το μοντέλο ανάπτυξης το οποίο στηριζόταν στις εξαγωγές και έδινε την πρωτοκαθεδρία στον ιδιωτικό τομέα (έστω και υπό την καθοδήγηση του δημοσίου) θα έσπαζε τον κλειστό χαρακτήρα του κλαμπ. Και αυτο, αντίθετα με το λατινοαμερικάνικο μοντέλο που υποτίθεται ότι ακριβώς απέτυχε διότι στήριξε την ανάπτυξη στην υποκατάσταση εισαγωγών και

το δημόσιο τομέα. Όπως όμως είχα σημειώσει σε ανύποπτο χρόνο,⁴⁸⁹ οι λεγόμενες Ασιατικές Τίγρεις δεν αντιπροσωπεύουν ούτε το τέλος της Δύσης ούτε καν την άνοδο ενός νέου καπιταλισμού που θ' αμφισβητήσει την παγκόσμια ηγεμονία του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, όπως άκριτα ισχυρίζονται, για διαφορετικούς λόγους, σοσιαφιλελεύθεροι εκσυγχρονιστές,⁴⁹⁰ αλλά και το νέο μείγμα ελληνοορθόδοξων και πρώην αριστερών.⁴⁹¹

Όπως τόνιζα τότε, το ασιατικό μοντέλο δεν ήταν βιώσιμο, διότι «η συνέχιση του έντονου κρατικού παρεμβατισμού στην αναπτυξιακή διαδικασία (που τα χαρακτήριζε) δεν είναι πλέον δυνατή στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς».⁴⁹² Έτσι η λατινοαμερικάνικη εμπειρία της δεκαετίας του 1980 επαναλήφθηκε την περασμένη δεκαετία στην Άπω Ανατολή, με το κορεατικό, το τάιλανδέζικο και το ινδονησιακό νόμισμα να χάνουν πάνω από το 50% της αξίας τους και τις χρηματιστηριακές αξίες των χωρών αυτών, καθώς και των Μαλαισίας, Σιγκαπούρης, Χονγκ Κονγκ να πέφτουν αντίστοιχα. Πάλι το ΔΝΤ, με εντολή του κλαμπ που ελέγχει τους πόρους του, επενέβη, όχι βέβαια από αλτρουισμό, αλλά για να εξασφαλίσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη για τα μέλη του κλαμπ και συγχρόνως να εξουδετερώσει τις παρενέργειες της ασιατικής κρίσης που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια παγκόσμια οικονομική κρίση. Και αυτό διότι, όπως τονίζει αυξανόμενος αριθμός παρατηρητών,⁴⁹³ η σημερινή διεθνοποίηση της οικονομίας με τις ανεξέλεγκτες κινήσεις κεφαλαίου, την αχαλίνωτη κερδοσκοπία, τα βουνά από χρέη κ.λπ. εύκολα θα μπορούσε να οδηγήσει σε κρίση μεγαλύτερη και αυτής της δεκαετίας του '30.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ν. Κορέας που θεωρούνταν τυπικό παράδειγμα του ασιατικού θαύματος, αν και αναλογικά

489. *Ελευθεροτυπία*, 22/6/96.

490. Ν. Μουζέλης, *Το Βήμα της Κυριακής*, 14/12/97.

491. Γ. Καραμπελιάς, *Άρδην*, αρ. 1.

492. Τ. Φωτόπουλος, *Η νέα διεθνής τάξη και η Ελλάδα*, ό.π., σελ. 52.

493. Βλ. W. Hutton, *The Observer*, 16/11/97 και L. Elliott, *The Guardian*, 12/1/98.

τα ίδια ισχύουν και για τις άλλες Τίγρεις. Το ΔΝΤ σε αντάλλαγμα ενός τεράστιου «πακέτου» βοήθειας προς τη χώρα αυτή, υποχρέωσε την κορεατική ελίτ να απορρυθμίσει και απελευθερώσει πλήρως τις αγορές κεφαλαίου και εργασίας, καταργώντας, για παράδειγμα, τους αυστηρούς περιορισμούς στο ξένο επενδυτικό κεφάλαιο που τώρα μπορεί να εξαγοράζει ακόμη και το 100% των κορεατικών επιχειρήσεων.

Έτσι, με την καταρράκωση του κορεατικού νομίσματος και των χρηματιστηριακών αξιών, καθώς και την απελευθέρωση των αγορών, που επέβαλε το ΔΝΤ, το δυτικό κεφάλαιο είναι σήμερα ελεύθερο να αγοράζει τις κορεατικές επιχειρήσεις «για ένα κομμάτι ψωμί». Στο μεταξύ, ο κορεατικός λαός εκλήθη να πληρώσει το «θαύμα» με πολιτικές λιτότητας, μαζική ανεργία κ.λπ. (πράγμα που οδήγησε σε μαζικές λαϊκές αντιδράσεις που ακόμη συνεχίζονται). Από την άλλη μεριά, η παραγωγική βάση της χώρας, που στήθηκε με τις θυσίες του λαού αυτού, εξακολούθησε (ως συνέπεια της υποτίμησης του νομίσματος) ν' απολαμβάνει ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι της Δύσης. Όμως αυτήν τη φορά, όπως πρόβλεψε και ο μητροπολιτικός τύπος⁴⁹⁴ τα κέρδη από τις επιχειρήσεις αυτές με βάση την Κορέα ρέουν αυξανόμενα στο εξωτερικό, δηλαδή στα μέλη του κλαμπ.

Αλλά ας επανέλθουμε στις περιπέτειες της δραχμής. Στη διάρκεια της κρίσης, ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας δήλωνε την αδυναμία του να εξηγήσει την «πίεση» πάνω στη δραχμή τη στιγμή μάλιστα που το δημόσιο έλλειμμα μειωνόταν, ο πληθωρισμός έπεφτε, ενώ το ΑΕΟ και οι επενδύσεις αυξάνονταν. Το γεγονός βέβαια ότι οι Ασιατικές Τίγρεις έφθασαν σε κρίση, παρότι απολάμβαναν, για πολύ περισσότερο χρονικό διάστημα, σημαντικά υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης από εμάς, ανυπαρξία δημοσιονομικών ελλειμάτων (διότι είχαν χειρότερο κράτος πρόνοιας ακόμη και από το υποτυπώδες ελληνικό) και πολύ χαμηλότερο πληθωρισμό φαίνεται ότι δεν είναι κατανοητό από το διοικητή της Εθνικής Τράπεζας καθώς και από τον ανεκδιήγητο υπ. Εθνικής Οικονομίας ο οποίος φαίνεται ότι πράγματι πιστεύει τη ρητορική του πως ανόρθωσε

494. Βλ., για παράδειγμα, M. Atkinson, *Washington Post/Guardian Weekly*, 11/1/98.

την Οικονομία! Αντίθετα, το βασικό κοινό χαρακτηριστικό που έχει η Ελλάδα και οι χάρτινες Ασιατικές Τίγρεις, δηλ. η καθοριστική εξάρτηση της ανάπτυξης από τη Δύση και τα δανειακά και κερδοσκοπικά κεφάλαια, αγνοείται από τους οικονομικούς φωστήρες της ελίτ μας. Υπάρχει όμως και μια σημαντική διαφορά (σε βάρος μας) μεταξύ «Τίγρεων» και Ελλάδας. Ότι το «ισοζύγιο οικονομικών πόρων» (δηλ. η διαφορά μεταξύ εξαγωγών και εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών) όχι μόνο είναι πολύ χειρότερο στην Ελλάδα από ό,τι στις «Τίγρεις» και τις μητροπόλεις αλλά και χειροτερεύει σημαντικά τα τελευταία 20 χρόνια.⁴⁹⁵

Η συνεχής όμως και μακροχρόνια χειροτέρευση του εμπορικού μας ισοζυγίου (εξαγωγές μείον εισαγωγές), καθώς και η καθήλωση των άδηλων πόρων (μεταναστευτικά, τουριστικά, ναυτιλιακά) που (μαζί με τις κατασκευές) στήριζαν τη μεταπολεμική «ανάπτυξη», προκαλούσαν συνεχή χειροτέρευση στο ισοζύγιο πληρωμών δημιουργώντας όλο και μεγαλύτερη ανάγκη για εξωτερικό δανεισμό. Η ανάγκη δε αυτή γινόταν όλο και εντονότερη όσο δεν αντισταθμιζόταν από αντίστοιχες εισροές επενδυτικών κεφαλαίων. Παράλληλα, το άνοιγμα των κεφαλαιαγορών σήμαινε ότι η Ελλάδα έπρεπε να διατηρεί ανταγωνιστικά επιτόκια προς αυτά των ανταγωνιστριών χωρών για την προσέλκυση δανειακών και κερδοσκοπικών κεφαλαίων. Φυσικά, η ένταξή μας στο ευρώ λύνει μεν τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η δραχμή και τα επιτόκιά μας αλλά δεν λύνει βέβαια τα προβλήματα που προκαλούσαν την αστάθεια της δραχμής, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Είναι χαρακτηριστικές όμως οι λύσεις που πρότεινε στη διάρκεια της κρίσης η ελίτ μας για το ξεπέρασμα της κρίσης. Αφού η πτώση του πληθωρισμού (που με βάση τη διεθνή πτώση των τιμών θα γινόταν έτσι κι αλλιώς, αρκεί να τηρούσαμε τη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής) και η μείωση των ελλειμμάτων δεν απέτρεψε την κρίση, υπαίτιος θεωρήθηκε η έλλειψη «διαρθρωτικών αλλαγών». Δηλαδή ο αργός ρυθμός αποκρατικοποιήσεων και εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης και της

495. Από -5, το 1980, σε -11, το 1990 και -8 το 1999, World Bank, *World Development Report 1997*, Πίν. 13, *World Development Report 2000/2001*, Πίν. 13.

παιδείας, «ξεχνώντας» ότι τα στοιχεία αυτά δεν απουσίαζαν στα ασιατικά θαύματα αλλά ούτε και απέτρεψαν την κατάρρευσή τους.

Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάζαμε συνοπτικά την πλούσια μυθολογία που αναπτύχθηκε σχετικά με τα αίτια της κρίσης και της υποτίμησης της δραχμής καθώς και τις διαγραφόμενες προοπτικές της οικονομίας «μας». Από τη μια μεριά, οι φιλελεύθεροι όλων των αποχρώσεων (συμπεριλαμβανομένων των σοσιαλφιλελεύθερων του ΠΑΣΟΚ αλλά και της «Αριστεράς»⁴⁹⁶) πανηγύρισαν την υποτίμηση, προφανώς διότι τώρα πια δεν έχουν κανένα ενδοιασμό να ταυτίζουν τα συμφέροντα των οικονομικών ελίτ στην Ελλάδα και το εξωτερικό με αυτά της οικονομίας. Ενώ, από την άλλη, οι οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς είδαν την υποτίμηση «σαν ευκαιρία για ανάκαμψη»,⁴⁹⁷ προφανώς επειδή δεν αντιλαμβάνονταν ούτε τη δομική σημασία της κρίσης της δραχμής που αντανakλά τη βαθύτερη κρίση της οικονομίας ούτε το γεγονός ότι στο πλαίσιο της ΟΝΕ είναι αδύνατο το ξεπέρασμα της χρόνιας αυτής κρίσης.

Ο βασικός μύθος που υποστηρίχθηκε σχετικά ήταν ότι η υποτίμηση δεν εκφράζει κάποια βαθύτερη κρίση αλλά απλώς την ανάγκη να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα που είχε υποφέρει από την πολιτική της σκληρής δραχμής. Όμως, η υποτίμηση αυτή δεν ήταν ακριβώς η πρώτη που γνωρίσαμε! Η δραχμή έχει υποστεί όχι απλώς κατολίθωση αλλά καθίζηση στην περίοδο της μεταπολίτευσης και στη μεταπολεμική περίοδο γενικότερα. Οι τρεις υποτιμήσεις στη μεταπολίτευση, σε συνδυασμό με τις διολισθήσεις, είχαν ως συνέπεια η δραχμή, στα πρόθυρα της εγκατάλειψής της για χάρη του ευρώ, να έχει σήμερα λιγότερο από το 10% της αξίας που είχε το 1974, όταν εγκαταλείφθηκε η 20ετής σταθερά ισοτιμία της προς το δολάριο. Αν μάλιστα πάμε πιο πίσω, η δραχμή, στα πρόθυρα του ευρώ, είχε χάσει πάνω από το 98% της αξίας που είχε πενήντα χρόνια πριν. Μολονότι οι ανεκδιήγητοι κυβερνήτες μας επικαλούνται άλλα παραδείγματα υποτιμήσεων (Γαλλία, Βρετανία, Ιταλία κ.λπ.) «ξε-

496. Βλ, για παράδειγμα, τις δηλώσεις του γνωστού νυν σοσιαλφιλελεύθερου και τέως μαρξιστή Μιχ. Παπαγιαννάκη, *Ελευθεροτυπία*, 17/3/98.

497. Κ. Βεργόπουλος, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 22/3/98.

χνούν» να αναφέρουν ότι τα νομίσματα των χωρών στο κέντρο υπέστησαν μεν υποτιμήσεις αλλά και ανατιμήσεις, σε αντίθεση με τη δραχμή που υπέστη μεταπολεμικά μια μονής κατεύθυνσης καθίζηση, η οποία είναι αμφίβολο αν συναντιέται σε άλλη δυτικοευρωπαϊκή χώρα.

Όμως ποια είναι η απώτερη αιτία για το άνοιγμα μεταξύ τού τι παράγουμε και τού τι καταναλώνουμε που υποδηλώνει μια στρεβλή και υποτυπώδη παραγωγική βάση; Οι νεο/σοσιαλ-φιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι ο κύριος παθογόνος παράγοντας είναι ο τεράστιος δημόσιος τομέας, οι δημόσιες επιχειρήσεις κ.λπ. και τάσσονται ενθουσιωδώς υπέρ των «διαρθρωτικών αλλαγών» δηλαδή των ιδιωτικοποιήσεων. Όμως, ανάλογα φαινόμενα είχαν και πολλές άλλες χώρες στο παρελθόν, χωρίς να φθάσουν το ελληνικό παραγωγικό χάλι. Είναι επομένως σαφές ότι ο κύριος παθογόνος παράγοντας ήταν ο ιδιωτικός τομέας, ο οποίος και ώθησε το δημόσιο να λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα για την απορρόφηση της ανεργίας, με αποτέλεσμα το σημερινό αντιπαραγωγικό δημόσιο τομέα. Γι' αυτό και οι ιδιωτικοποιήσεις που προβάλλονται σήμερα σαν πανάκεια δεν πρόκειται να οδηγήσουν στο ξεπέραςμα της βαθιάς και χρόνιας κρίσης αλλά απλώς εκφράζουν την ελπίδα των οικονομικών ελίτ ότι αυτό που δεν κατάφερε το ελληνικό κεφάλαιο μεταπολεμικά ίσως το πετύχει το ξένο κεφάλαιο που, με το κατρακύλισμα της δραχμής και την καθιέρωση μιας αντίστοιχα χαμηλής επίσημης ισοτιμίας με το ευρώ, έχει τώρα τη δυνατότητα να εξαγοράσει σε τιμή ευκαιρίας το τμήμα του ελληνικού παραγωγικού δυναμικού που παρουσιάζει μια κερδοφόρα δυναμική.

Αυτά γίνονται φανερά αν εξετάσουμε, για παράδειγμα, τη σχέση της χρόνιας κατολίπησης της δραχμής με την αντίστοιχη κατολίπηση της ανταγωνιστικότητας, όπως μετριέται από το ποσοστό που αντιπροσωπεύουν οι εξαγωγές προς τις εισαγωγές εμπορευμάτων. Μετά τη μεγάλη υποτίμηση του 1953, η ανταγωνιστικότητα σε όρους εξαγωγών/εισαγωγών εκτοξεύτηκε από το 23%, που είχε πέσει στην αρχή της δεκαετίας του '50, στο 55% τη διετία 1953-55. Όμως, η τεχνητή αυτή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας αμέσως μετά άρχισε να φθίνει και ο μέσος όρος στις δεκαετίες '60 και '70 είχε πέσει στο 38%, που αντιπροσώπευε το χαμηλότερο ποσοστό εξαγωγών/εισαγωγών σε ολόκληρη τη δυτική Ευρώπη και ένα από τα χαμηλότερα στον κόσμο. Όταν στη δεκαετία του «80

εγκαταλείφτηκε η πολιτική της σταθεράς δραχμής και ακολουθήθηκε πολιτική υποτιμήσεων και διολισθήσεων, η ανταγωνιστικότητα βελτιώθηκε, εφόσον το ποσοστό εξαγωγών/εισαγωγών ανέβηκε στο 42%. Όμως, το τίμημα ήταν η εκτίναξη του πληθωρισμού και όλα τα συνακόλουθα. Αντίστροφα, όταν την τελευταία πενταετία ο κύριος στόχος έγινε ο πληθωρισμός -ενόψει της εισόδου στην ΟΝΕ και στη ζώνη του ευρώ- και υιοθετήθηκε η πολιτική της «σκληρής» δραχμής, η δραχμή έμεινε σταθερή και, κατά συνέπεια, ο πληθωρισμός μειώθηκε δραστικά, με την αποφασιστική, βέβαια, βοήθεια της διεθνούς πτώσης των τιμών και κυρίως του πετρελαίου. Το τίμημα, όμως, ήταν η ανταγωνιστικότητα σε όρους εξαγωγών/εισαγωγών να είναι ακόμη πολύ χαμηλότερη από ό,τι στην περίοδο 1953-1989 και, παρά κάποια βελτίωση που σημειώνεται τα δυο τελευταία χρόνια, ακόμη κυμαίνεται στο 33%!⁴⁹⁸

Τι διδάσκει ο παραπάνω φαύλος κύκλος; Ότι οι απόπειρες τεχνητής βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας μέσω των υποτιμήσεων και διολισθήσεων απέτυχαν παταγωδώς στο να υλοποιήσουν μια μακροπρόθεσμη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Και αυτό, διότι, το πρόβλημα δεν αφορά απλώς τις τιμές των προϊόντων, όπως υποστηρίζουν οι νεο/σοσιαλ-φιλελευθεροί, πράγμα που αποτελεί απλώς ένα σύμπτωμα, αλλά την έλλειψη σύγχρονων επενδύσεων στην παραγωγική δομή ως γεγονός που έχει συνέπεια, όπως είδαμε παραπάνω, το βάπτισμα τόσο της μεταποιητικής όσο και της αγροτικής παραγωγής μας μετά την πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ. Όμως, με την είσοδο μας στην ΟΝΕ και το ευρώ, για την οποία αγωνίστηκαν φιλότιμα οι σοσιαφιλελεύθεροι, ακόμη και αυτή η τεχνητή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας δεν θα είναι πια δυνατή όπως θα δούμε στη συνέχεια, πράγμα που σημαίνει ότι ο μόνος τρόπος βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας για την ελίτ μας σήμερα είναι η συνεχής συμπίεση του κόστους παραγωγής, μέσω της σύνθλιψης των μισθών/ημερομίσθιων και του «κοινωνικού μισθού», που θα πληρώνουν βέβαια, πάλι, οι «συνήθεις ύποπτοι»: οι άνεργοι, οι χαμηλόμισθοι, οι συνταξιούχοι, όπως θα δούμε στα επόμενα τμήματα αυτού του κεφαλαίου.

498. *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο Τραπέζης της Ελλάδος* (διάφορα έτη) και *Ελευθεροτυπία*, 12/8/01.

Η είσοδος στην ΟΝΕ και στη ζώνη του ευρώ και η μυθολογία των ελίτ για τα οφέλη μας

Η διαδικασία για την είσοδο μας στη ζώνη του ευρώ άρχισε στις αρχές του 1998, με την ένταξη της δραχμής στον Μηχανισμό των Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) που δικαιολογημένα χαρακτηρίζεται ο «προθάλαμος» του ευρώ, εφόσον, για μια δοκιμαστική περίοδο δυο ετών, το νόμισμα μιας χώρας που φιλοδοξεί να αποτελέσει τμήμα του ενιαίου νομίσματος πρέπει να διατηρεί σταθερή την ισοτιμία του με τα νομίσματα των χωρών στο ΜΣΙ. Η είσοδος στο μηχανισμό αυτόν σηματοδότησε μια γενική επίθεση της οικονομικής ελίτ με στόχο την παραπέρα «αγοραιοποίηση» της οικονομίας, δηλαδή την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές και κυρίως την αγορά εργασίας - ελέγχων, που είχαν εισαχθεί μετά από μακρόχρονους, και όχι σπάνια αιματηρούς, λαϊκούς αγώνες. Αυτός ήταν ο απώτατος στόχος της κατ' ευφημισμό αποκαλούμενης «ελαστικοποίησης» της αγοράς εργασίας, μέσω της ενίσχυσης της μερικής απασχόλησης, της διευκόλυνσης των ομαδικών απολύσεων, της θέσπισης μειωμένων αποδοχών ως κινήτρου για την πρόσληψη άνεργων κ.λπ. Ενδιάμεσος στόχος ήταν η συντριβή κάθε οργανωμένης αντίστασης που θα στόχευε στον περιορισμό της «ελεύθερης αγοράς» (διάβαζε: της οικονομικής ελίτ που ελέγχει την οικονομία της αγοράς). Αξίζει όμως να δούμε πιο συγκεκριμένα πώς λειτουργούσε ο ΜΣΙ και ο παραπλήσιος σημερινός μηχανισμός του ευρώ.

Η βασική προϋπόθεση για την ισόρροπη λειτουργία του μηχανισμού είναι η σύγκλιση του ποσοστού πληθωρισμού και, επομένως, του ρυθμού αύξησης του εργατικού κόστους. Αν, για παράδειγμα, οι μισθοί και τα ημερομίσθια στην Ελλάδα αυξάνονται ταχύτερα από ό,τι στις χώρες με το χαμηλότερο ποσοστό πληθωρισμού στο σύστημα, ή γενικότερα εάν η αύξηση της κατανάλωσης υπερβαίνει την αύξηση της παραγωγής και οδηγεί σε υψηλότερο πληθωρισμό σε μια χώρα σε σχέση με τις υπόλοιπες, ένας «εξισορροπητικός» μηχανισμός, που λειτουργεί τόσο στο μικροοικονομικό επίπεδο της ατομικής επιχείρησης όσο και στο μακροοικονομικό επίπεδο της οικονομίας γενικότερα, τίθεται αυτόματα σε κίνηση.

Στο πρώτο επίπεδο, οι επιχειρήσεις που γίνονται μη ανταγωνιστικές και δεν μπορούν πια να ελπίζουν σε μια υποτίμηση της δραχμής για να βελτιώσουν (τεχνητά) την ανταγωνιστικότητά τους, πρέπει να αντιδράσουν τελικά με απολύσεις, οι οποίες έχουν το «εξισορροπητικό» αποτέλεσμα να συμπιέζουν τους μισθούς και να βελτιώνουν την ανταγωνιστικότητά τους. Και αυτό ενώ οι ελληνικές τιμές έχουν ήδη πλησιάσει τις ευρωπαϊκές, ενώ ο μέσος μισθός στη χώρα μας εξακολουθεί να είναι περίπου ο μισός από το μέσο κοινοτικό.⁴⁹⁹

Στο μακροοικονομικό επίπεδο, ο ψηλότερος πληθωρισμός έχει αρνητικές συνέπειες στην ανταγωνιστικότητα και στις εξαγωγές, δημιουργώντας (ή αυξάνοντας) το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών. Στην περίπτωση αυτή εφόσον η υποτίμηση, που θα μπορούσε να βελτιώσει το ισοζύγιο (κάνοντας τις εξαγωγές πιο φθηνές και τις εισαγωγές πιο ακριβές), αποκλείεται εξ ορισμού, η μόνη λύση για την αποκατάσταση ισορροπίας στο ισοζύγιο είναι η αύξηση των εξαγωγών, ή η συμπίεση των εισαγωγών. Όμως, με δεδομένη τη σαθρή παραγωγική δομή μας, η πρώτη λύση προϋποθέτει μαζικές παραγωγικές επενδύσεις - κυρίως στη μεταποίηση και όχι απλώς στην υποδομή, όπως αυτές που έχουν δώσει σήμερα πρόσκαιρη ώθηση στο ρυθμό ανάπτυξης. Αλλά, οι παραγωγικές επενδύσεις στη μεταποίηση δεν ξεπέρασαν ποτέ σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο το 15%-17% των συνολικών επενδύσεων και δεν υπάρχει κανένας λόγος για τον οποίο το ντόπιο κεφάλαιο θα στραφεί προς αυτές σήμερα, τη στιγμή δηλαδή που αντιμετωπίζει το μεγαλύτερο ανταγωνισμό στην ιστορία του, όταν δεν το έκανε αυτό τον καιρό που η Ελλάδα ήταν προστατευμένη με ισχυρούς δασμούς. Όσον αφορά το ξένο επενδυτικό κεφάλαιο είναι φανερό ότι σήμερα προτιμά άλλους «παράδεισους» με μεγαλύτερα συγκριτικά πλεονεκτήματα από την Ελλάδα σε μισθούς, εξειδικευμένο προσωπικό κ.λπ. (Ιρλανδία, ανατολικές χώρες, Ασία).

Έτσι, μένει η συμπίεση των εισαγωγών που μπορεί να γίνει είτε άμεσα είτε έμμεσα. Όμως η λήψη άμεσων μέτρων που στρέφονται ειδικά κατά των εισαγωγών δεν είναι πια δυνατή μέσα στην ενιαία αγορά. Όσον

499. Eurostat 1998, *Ελευθεροτυπία*, 8/7/98.

αφορά την έμμεση συμπίεση των εισαγωγών, αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω της συνολικής συμπίεσης της κατανάλωσης (δημόσιας και ιδιωτικής) η οποία αναμένεται να συμπίεσει και τον πληθωρισμό. Με δεδομένο ότι τα επιτόκια καθορίζονται σήμερα από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η ελίτ μας έχει σχετικά τρεις επιλογές: ή να αυξήσει τους φόρους ή να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες ή, τέλος, να προσπαθήσει να συμπίεσει τους μισθούς.

Όσον αφορά την αύξηση των φόρων, η αύξηση αυτή δεν μπορεί να αφορά τους φόρους στις επιχειρήσεις διότι αυτό θα έθιγε την ανταγωνιστικότητα και θα δημιουργούσε «αντικίνητρα». Αυτό σημαίνει ότι η μόνη δυνατή αύξηση φορών είναι αυτή πάνω στους μισθωτούς που οδηγεί σε έμμεση συμπίεση των εισοδημάτων τους.

Όσον αφορά τη συμπίεση των δαπανών, με δεδομένη την ανειλημμένη υποχρέωση να μειωθεί το υπέρογκο δημόσιο χρέος, αν αφαιρέσουμε τη μείωση των δαπανών για τόκους που επιφέρει η σταδιακή μείωση του χρέους που επιβάλλει η ΟΝΕ, οι μόνες δαπάνες που μπορούν να συμπίεστούν είναι οι δαπάνες κοινωνικού χαρακτήρα, οι οποίες όμως είναι οι χαμηλότερες στην ΕΕ - στη μείωση άλλωστε των συνταξιοδοτικών δαπανών στοχεύουν οι σχεδιαζόμενες αλλαγές στο ασφαλιστικό. Προς το παρόν, βέβαια, η σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση έχει αποφύγει την ανάγκη μείωσης των κοινωνικών δαπανών λόγω των επιπρόσθετων εσόδων που εισπράττει από τις ιδιωτικοποιήσεις. Όμως τα έσοδα αυτά είναι προσωρινού χαρακτήρα και, όταν εξαντληθούν, θα επανέλθει πιεστική η ανάγκη μείωσης των κοινωνικών δαπανών με στόχο πάλι τη συμπίεση των εισοδημάτων και των εισαγωγών.

Εάν οι τρόποι δεν είναι αποτελεσματικοί, η μόνη τελική λύση που απομένει είναι η λήψη μέτρων λιτότητας για τη συμπίεση των μισθών και συνακόλουθα της συνολικής ζήτησης και των εισαγωγών, με τελικό αποτέλεσμα την επιβράδυνση του πληθωρισμού και την «εξισορρόπηση» του ισοζυγίου πληρωμών. Η συμπίεση όμως αυτή των εισοδημάτων (όχι βέβαια ισομερώς κατανεμημένη) σημαίνει και συμπίεση τελικά της παραγωγής, δηλαδή ανεργία. Και στα δυο, επομένως, επίπεδα (δηλαδή το μακρό- και το μικροοικονομικό) ο εξισορροπητικός μηχανισμός λειτουργεί τελικά μέσω της επέκτασης της ανεργίας, η οποία, εάν ο εξισορροπητι-

κός μηχανισμός λειτουργεί αποτελεσματικά, υποτίθεται ότι θα είναι προσωρινή. Πράγμα βέβαιο που συμβαίνει μόνο στα μυαλά των ορθόδοξων οικονομολόγων (των ιδεολογικών κομισάριων της οικονομίας της αγοράς) όπως αποδεικνύουν τα εκατομμύρια των άνεργων στην ΕΕ.

Για τη χώρα μας όμως υπάρχει ένας σοβαρός επιπρόσθετος λόγος για τον οποίο ο «εξισορροπητικός» αυτός μηχανισμός θα οδηγεί σε μόνιμη λιτότητα και ανεργία, ακόμα και μετά την επίτευξη δημοσιονομικής και πληθωριστικής σύγκλισης. Κι αυτό, διότι ενώ ο εξισορροπητικός μηχανισμός του συστήματος προϋποθέτει παροδικές αιτίες αποκλίσεων, το χρόνιο άνοιγμα μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης στη χώρα μας φανερώνει μια μόνιμη αιτία απόκλισης. Η οικονομία μας δηλαδή, σε αντίθεση με τις μητροπολιτικές χώρες, πάσχει από μόνιμη «δομική» ανισορροπία και όχι από παροδικές ανισορροπίες. Έτσι, η συνεχής λήψη μέτρων λιτότητας, η διαρκής δηλαδή συμπίεση του εργατικού κόστους, της συνολικής ζήτησης και επομένως των εισαγωγών θα είναι αναπόφευκτη μέσα στην ΟΝΕ όσο αναπαράγεται αυτή η δομική ανισορροπία.

Η ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας επομένως που εφαρμόζει σήμερα η σοσιαφιλελεύθερη κυβέρνηση αποτελεί θεμελιακό στοιχείο για την απρόσκοπτη λειτουργία του «εξισορροπητικού» μηχανισμού στην ΟΝΕ, ώστε να συμπιέζεται άμεσα το εργατικό κόστος. Αλλά η ελαστικοποίηση προϋποθέτει προηγουμένως την υποταγή των κοινωνικών ομάδων, οι οποίες θα υποστούν κυρίως τις συνέπειές της σε όρους ανεργίας, υποαπασχόλησης και χαμηλόμισθης απασχόλησης. Η στρατηγική που χρησιμοποίησαν οι ντόπιοι σοσιαφιλελεύθεροι ήταν η δοκιμασμένη μέθοδος που χρησιμοποίησε ο θατσερισμός στην Ευρώπη. Πρώτο βήμα ήταν η επιλογή του χώρου όπου θα γινόταν η σύγκρουση με την οργανωμένη εργατική δύναμη. Οι ΔΕΚΟ ήταν η προφανής επιλογή εφόσον αποτελούσαν εύκολο στόχο λόγω της κακής ποιότητας των υπηρεσιών τους - ποιότητας, που δεν οφείλεται βασικά στα «προνόμια» των εργαζόμενων (χωρίς να λείπουν βέβαια και αυτά), όπως υποστηρίζουν διάφοροι (μαρξίζοντες!) ιδεολογικοί κομισάριοι,⁵⁰⁰ αλλά στην έλλειψη σύγχρο-

500. Βλ. για παράδειγμα, Θ. Π. Λιανός, *Το Βήμα της Κυριακής*, 18/1/98.

νων επενδύσεων, στην έλλειψη αποτελεσματικής οργάνωσης και στην κακοδιοίκησή τους. Το επόμενο βήμα ήταν η επιλογή του χρόνου για τη σύγκρουση και εδώ εφαρμόστηκε η αρχή της «σαλαμοποίησης», όπου το ένα μετά το άλλο συνδικάτο αναγκάζονταν να δώσουν μάχη με όρους που επέλεγε στρατηγικά η οικονομική και πολιτική ελίτ. Και το τελικό βήμα ήταν η θέσπιση, με τη βοήθεια του «λόχου» των βουλευτών των κομμάτων εξουσίας που ψηφίζουν... «κατά συνείδηση» (διάβαζε κατά της εντολής της πολιτικής ελίτ, με στόχο την εξασφάλιση του ψωμιού τους ως επαγγελματιών πολιτικών), των κανόνων «απελευθέρωσης» των εργασιακών σχέσεων.

Στην Ελλάδα όμως υπάρχουν δυο σημαντικές ιδιαιτερότητες που έκαναν ακόμη πιο δύσκολη τη ζωή της πολιτικής και οικονομικής ελίτ. Η πρώτη ιδιαιτερότητα είναι ότι οι ντόπιοι σοσιαφιλελεύθεροι είχαν την ιστορική ατυχία ότι έπρεπε να παίξουν συγχρόνως το ρόλο της Thatcher αλλά και του Blair. Και αυτό, διότι την εποχή που ο θατσερισμός θέρεινε στη Δύση, στην Ελλάδα κυβερνούσε μια λαϊκίστικη κυβέρνηση που παρίστανε ότι έκτιζε το σοσιαλισμό. Έτσι, η σημερινή κυβέρνηση των άχρωμων αλλά και αδίστακτων επαγγελματιών πολιτικών αποτελεί ένα κωμικοτραγικό μείγμα θατσερισμού και μπλερισμού. Από τη μια μεριά χρησιμοποιεί τον καταπιεστικό κρατικό μηχανισμό (π.χ. σε βάρος των αγροτών), σε συνδυασμό με τη δαμόκλειο σπάθη της απόλυσης (εργάτες, υπάλληλοι) για να αποθαρρύνει κάθε απόπειρα της βάσης να ξεπεράσει τις κομματικές ηγεσίες της. Από την άλλη, η θατσερική πολιτική τρομοκράτησης των αντιστεκόμενων επικαλύπτεται ιδεολογικά με τη φιλολογία του μπλερισμού που αποσκοπεί να συγκαλύψει την αλήθεια ότι ο μπλερισμός αποτελεί τη συνέχεια και όχι την απάντηση στο νεοφιλελευθερισμό, όπως ισχυρίζονται οι ιδεολογικοί κομισάριοι του.⁵⁰¹

Η δεύτερη ιδιαιτερότητα, που είναι και η πιο σημαντική, είναι το γεγονός ότι στη χώρα μας ο ιδιωτικός τομέας δεν έπαιξε ποτέ τον αναπτυξιακό ρόλο του αντίστοιχου τομέα στις χώρες του κέντρου. Όταν λοιπόν η

501. Βλ. Ν. Μουζέλης, «Ο μπλερισμός απάντηση στον νεοφιλελευθερισμό», *Το Βήμα της Κυριακής*, 5/4/98.

μετανάστευση έπαυσε να δίνει διέξοδο στην ανεργία και την υποαπασχόληση, το δε άνοιγμα των αγορών μας με την ένταξη στην ΕΟΚ οδήγησε στη μαζική αποδιάρθρωση του αγροτικού τομέα και την αποβιομηχάνιση που είδαμε παραπάνω, η λύση που απέμενε για να αποφευχθεί η κοινωνική έκρηξη τη δεκαετία του '80 ήταν η μαζική επέκταση του δημόσιου τομέα. Η λύση όμως αυτή ήταν σε προφανή αντίφαση με την εντεινόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας. Γι' αυτό και σήμερα εγκαταλείπεται, με συνέπεια τις σημερινές αναταράξεις και στα δυο κύρια κόμματα εξουσίας (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ) που αγωνίζονται να συμβιβάσουν τα ασυμβίβαστα: μια νεοφιλελεύθερη πολιτική συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα που πρέπει να στηριχτεί σε μια εκλογική βάση που βασικά ζει ακόμα από αυτόν!

Και ερχόμαστε τώρα στην ένταξή μας στη ζώνη του ευρώ όπου οι γιορτές και τα πανηγύρια του εκσυγχρονιστικού κατεστημένου για το γεγονός ξεπέρασαν κάθε αίσθηση του γελοίου. Και αυτό διότι, όπως είναι γνωστό και έχω επανειλημμένα προσπαθήσει να δείξω στο παρελθόν, η παραγωγική δομή και η ανταγωνιστικότητα της χώρας ελάχιστη έχουν σχέση με αυτήν των άλλων χωρών στην ΟΝΕ. Πράγμα που κάνει τα υποτιθέμενα ευεργετικά αποτελέσματα της ένταξης ακόμη πιο απίθανα στην ελληνική περίπτωση.

Τον Ιανουάριο του 2001 η δραχμή εξαφανίστηκε ουσιαστικά (και από το 2002 και τυπικά), με τη δοξολογία του εκσυγχρονιστικού κατεστημένου των ευρώφρονων και με την ανοχή τουλάχιστον των ελληνόφρονων, αλλά και των οικονομολόγων της ρεφορμιστικής Αριστεράς που είναι λαλίστατοι για τον αμερικανικό «ιμπεριαλισμό» κ.λπ. αλλά σιωπούν για την αρνητική σημασία του τεράστιου αυτού γεγονότος για τον ελληνικό λαό - πράγμα βέβαια όχι ανεξήγητο δεδομένων των σχέσεων πολλών από αυτούς με το εκσυγχρονιστικό κατεστημένο και τα ερευνητικά προγράμματα της ΕΕ. Συγχρόνως όμως για πρώτη φορά το λαϊκό αισθητήριο φαίνεται ότι ξεπερνά τη νάρκωση στην οποία είχε υποβληθεί από την τεχνητή και πρόσκαιρη ευημερία που είχαν δημιουργήσει οι μεταβιβάσεις από την ΕΕ. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι για πρώτη φορά πρόσφατη ευρωδημοσκόπηση έδειξε σημαντική μεταστροφή σχετικά με τη χώρα μας, με αυτούς που δεν επιθυμούσαν την αντικατάσταση της δραχμής από το

ευρώ να υπερτερούν (46% έναντι 39%) και την Ελλάδα να παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό ανικανοποίητων από την πορεία της ΕΕ (65%).⁵⁰² Η μεταστροφή αυτή δεν είναι βέβαια άσχετη με τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι οι μεταβιβάσεις από την ΕΕ σταματούν οριστικά σε λίγα χρόνια και ότι ο ρόλος τους ήταν ουσιαστικά να καλύψουν την παράλληλη καταστροφή της παραγωγικής δομής που έφερε η ένταξη στην ΕΕ, όπως είδαμε παραπάνω.

Δεν θ' ασχοληθώ εδώ με τα υποτιθέμενα πολιτικά οφέλη της ένταξης εφόσον η... αποφασιστικότητα των εταίρων μας να προστατεύσουν τα σύνορά μας από τις απειλές της τούρκικης ελίτ έχει ήδη γίνει φανερό. Εντούτοις ήταν κυρίως τα πολιτικά οφέλη από την ένταξή μας στην ΕΟΚ για τα οποία ένας αριβίστας επαγγελματίας πολιτικός (Καραμανλής) που χρησιμοποίησε κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο για να αναρριχηθεί στην εξουσία (Παλάτι, ΗΠΑ) και να παραμείνει σε αυτήν (εκλογές βίας και νοθείας) αναγορεύθηκε (ακόμη και από «αριστερούς» και «αντεξουσιαστές» σε... εθνάρχη! Διότι βέβαια όσον αφορά τα οικονομικά οφέλη, με δεδομένη την αποδιάρθρωση της ήδη στρεβλής παραγωγικής δομής της χώρας μας που έφερε η ένταξή μας στην ΕΟΚ (αποβιομηχάνιση, μαρσμός του αγροτικού τομέα κ.λπ.), το μόνο «κατόρθωμα» του Καραμανλή ήταν ότι επιτάχυνε την αποδιάρθρωση αυτή, εφόσον μετά 15-20 χρόνια θα μπαίναμε στην ΕΟΚ έτσι κι αλλιώς, όπως σύντομα πρόκειται να μπουκ και οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Ας εξετάσουμε όμως τη σχετική μυθολογία των ελίτ για τα υποτιθέμενα οικονομικά οφέλη από την ένταξή μας στην ΟΝΕ και το ευρώ.

Μύθος πρώτος. Η Ελλάδα μπαίνει στους ισχυρούς της Ευρώπης. Το διαφημιστικό αυτό σύνθημα έχει τόση σχέση με την πραγματικότητα όση θα είχε το αντίστοιχο σύνθημα «το Μεξικό στους ισχυρούς της Γης» που θα μπορούσε να υιοθετήσει η μεξικάνικη κυβέρνηση (εάν δεν είχε συναίσθηση του γελοίου), όταν προσχώρησε στη ΝΑΦΤΑ των ΗΠΑ και του Καναδά. Αποτελεί δηλαδή μύθο το ιδεολόγημα της ελίτ ότι για να επιβιώσει μία χώρα στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς

502. *The Guardian*, 15/1/01.

πρέπει να ανήκει σε κάποιο μπλοκ και ότι μόνο αν αφήνει όσο πιο ελεύθερη γίνεται την κίνηση κεφαλαίου ανταμείβεται. Η ένταξη του Μεξικού στη NAFTA κάθε άλλο παρά μείωσε τη μαζική αθλιότητα και φτώχεια. Και η Ελλάδα, με την ένταξή της στην ΟΝΕ και το ευρώ, έχει όλες τις προϋποθέσεις να καταλήξει να είναι το Μεξικό της ΕΕ.

Μύθος δεύτερος (σχετικός με τον πρώτο). Η ένταξή μας ενισχύει τη θέση μας μέσα στην ΕΕ, διότι εισέρχεται στην πρώτη ταχύτητα των χωρών της ΟΝΕ. Όμως οι ταχύτητες των χωρών-μελών της ΕΕ προσδιορίζονται από την οικονομική δύναμη της κάθε χώρας (δηλαδή την παραγωγική δομή, την ανταγωνιστικότητα και την παραγωγικότητα) και όχι από το τυπικό κριτήριο της ένταξης στην ΟΝΕ. Διαφορετικά, θα έπρεπε να υποθέσουμε ότι χώρες με την παραγωγική δομή της Βρετανίας, Σουηδίας και Δανίας, που είναι εκτός ΟΝΕ, είναι λιγότερο οικονομικά ισχυρές από την Ελλάδα, ενώ η Ελβετία και η Νορβηγία (οι πλουσιότερες χώρες στην Ευρώπη) που είναι και εκτός ΕΕ είναι... υπανάπτυκτες. Στην πραγματικότητα, αυτό που συμβαίνει είναι ότι η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, οδηγεί στην αντίστοιχη διεθνοποίηση του νομίσματος, σε πρώτο στάδιο με τη διαμόρφωση τριών βασικών νομισμάτων (ευρώ, δολάριο, γεν) και σε τελικό στάδιο ενός παγκόσμιου νομίσματος. Η απώλεια επομένως της νομισματικής αυτονομίας που συνεπάγεται η ένταξή μας στο ευρώ απλώς επισημοποιεί το γεγονός ότι η Ελλάδα θα αποτελεί στο εξής μια φτωχή επαρχία της ΕΕ. Είναι δε ενδεικτικό ότι μετά τη συνθήκη της Νίκαιας η Ελλάδα (μαζί με άλλες μικρές χώρες) έχασε σχεδόν το 40% των ψήφων της στο Συμβούλιο των Υπουργών, τη στιγμή μάλιστα που ακόμη και χώρες εκτός ευρώ, όπως η Βρετανία, απωλέσαν μόνο το 27% των ψήφων!

Μύθος τρίτος («αριστερής» προέλευσης). Η ΟΝΕ και το ευρώ παρέχουν μεγαλύτερη δυνατότητα στους σοσιαλφιλελεύθερους να χτυπήσουν τις συνέπειες της διεθνοποίησης. Θεωρητικά, βέβαια, το επιχείρημα είναι αβάσιμο διότι ο σκοπός της ΟΝΕ είναι ακριβώς να αυξήσει την ανταγωνιστικότητα της ΕΕ, πράγμα που, σε μια διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, συνεπάγεται τη μείωση ή εξαφάνιση του κοινωνικού μισθού, την ελαστικότητα εργασίας κ.λπ. Πρακτικά, αυτό γίνεται φανερό από το γεγονός, για παράδειγμα, ότι η σκοτεινή οργάνωση στρογγυλής

τραπέζης των ευρωπαϊών βιομηχάνων ήταν πάντα η κινητήρια δύναμη πίσω από την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, πιέζοντας για την ενιαία αγορά, για περικοπές στο κράτος πρόνοιας κ.λπ. Όπως παρατηρεί ο Larry Elliott, «μόλις το ευρώ θα έχει στηθεί, η επόμενη φάση θα είναι να καταργηθούν οι "αντιαποδοτικότητες" στην ευρωπαϊκή αγορά εργασίας, μέσω κάποιας δραστικής απορύθμισης που θα εισαχθεί από τις ΗΠΑ».⁵⁰³ Πέρα όμως από αυτό, είναι σχεδόν βέβαιο ότι η ΟΝΕ και το ευρώ θα οδηγήσουν σε ακόμη μεγαλύτερη συρρίκνωση του ήδη ξεδοντιασμένου κράτους πρόνοιας. Όπως τονίζει ο καθηγητής στο LSE D. Piachaud,⁵⁰⁴ το Σύμφωνο Σταθερότητας, που περιορίζει τις δημοσιονομικές πολιτικές, δημιουργεί πίεση για σύγκλιση των συστημάτων φορολογίας, συμπεριλαμβανόμενων των φορολογικών συντελεστών. Αυτό, με τη σειρά του, θα οδηγήσει σε πίεση για την εναρμόνιση της κοινωνικής προστασίας, δεδομένου ότι καμία χώρα δεν θα μπορεί να παρέχει ψηλότερα κοινωνικά επιδόματα, εάν δεν έχει την παράλληλη δυνατότητα να έχει ψηλότερους φορολογικούς συντελεστές. Περισσότερο να λεχθεί ότι η εναρμόνιση αυτή θα τείνει στον ελάχιστο κοινό παρονομαστή που θα είναι ανταγωνιστικός με αυτόν της ΗΠΑ και του ασιατικού μπλοκ - περιοχές που δεν φημίζονται για την κοινωνική τους πρόνοια.

Μύθος τέταρτος (σχετικός με το δεύτερο). Η ένταξη δίνει τις δυνατότητες για ισχυρότερο κοινωνικό κράτος λόγω του δημοσιονομικού πλεονάσματος που υποτίθεται θα προκύψει «από τη βελτίωση της οικονομίας, τη μείωση της φοροδιαφυγής (και) τη μείωση των δαπανών για τόκους ως ποσοστό του ΑΕΠ».⁵⁰⁵ Όμως, όπως είδαμε, δεν υπάρχουν εχέγγυα ότι η βελτίωση της οικονομικής ανάπτυξης θα είναι μακροπρόθεσμη και ότι θα συνεχιστεί μετά την εξάντληση των έργων υποδομής, η μείωση μάλιστα της φοροδιαφυγής ανήκει στο χώρο των ευχολογίων που επαναλαμβάνουν μονότονα οι επαγγελματίες πολιτικοί. Ακόμα, το Σύμφωνο Σταθερότητας και οι γενικές κατευθύνσεις οικονομικής πολιτικής

503. *The Guardian*, 23/3/98.

504. *The Guardian*, 4/2/98.

505. Α. Γιαννίσης, *Το Βήμα*, 18/6/2000.

επιβάλλουν «σφικτή» δημοσιονομική πολιτική. Πράγμα που σημαίνει ότι η σημερινή βελτίωση της δημοσιονομικής κατάστασης λόγω της «αυτόματης» αύξησης των εσόδων (εξαιτίας της σημερινής προσωρινής επιτάχυνσης της ανάπτυξης) και της μείωσης των δαπανών (εξαιτίας της πώσης των επιτοκίων) χρησιμοποιείται βασικά για να μειωθεί το δημόσιο χρέος και για να διατηρείται η «υγιής» δημοσιονομική θέση που απαιτεί το Σύμφωνο Σταθερότητας και όχι για μια σημαντική βελτίωση των ιδιαίτερα χαμηλών στην Ελλάδα κοινωνικών δαπανών. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι πρωτεργάτης της σημερινής σοσιαφιλελεύθερης πολιτικής, ο οποίος άλλοτε μιλούσε για τον εξαρτημένο χαρακτήρα της ελληνικής ανάπτυξης κ.λπ.,⁵⁰⁶ σήμερα μιλά για την έμμεση δημιουργία νέας απασχόλησης (μέσω της δημιουργίας «ευκαιριών για νέες παραγωγικές δραστηριότητες») -αντί για την άμεση δημιουργία θέσεων απασχόλησης- και για την «αναδιανομή κόστους και οφέλους» με στόχο την καταπολέμηση των ανισοτήτων -αντί για την αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου- βολικά «ξεχνώντας» το γεγονός ότι η Ελλάδα (μαζί με την Πορτογαλία) διακρίνεται για τη χειρότερη κατανομή στην ΕΕ! Έτσι, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του ΚΕΠΕ,⁵⁰⁷ το φτωχότερο 30% των νοικοκυριών προσπορίζετε το 8% του συνολικού εισοδήματος, ενώ το πλουσιότερο 20% το 47%. Άλλη, ακόμη πιο πρόσφατη, μελέτη βρήκε ότι το φτωχότερο 10% του πληθυσμού εισπράττει το 2,2% του συνολικού εισοδήματος (έναντι 2,6% στην ΕΕ) και το πλουσιότερο 10% το 26,3% (έναντι 24%)!⁵⁰⁸ Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η Ελλάδα (μαζί με την Πορτογαλία) έχει τη χειρότερη κατανομή εισοδήματος στην ΕΕ,⁵⁰⁹ ενώ εκτιμάται ότι το 25% του πληθυσμού ζει σήμερα κάτω από τα όρια της φτώχειας, έναντι 18% στα μέσα της δεκαετίας του 1980⁵¹⁰ (σημειωτέον

506. Α. Γιαννίσης, *Η ελληνική βιομηχανία. Ανάπτυξη και κρίση*, Gutenberg, 1983.

507. ΚΕΠΕ, «Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια», *Εποχή* 19/11/2000.

508. ΓΣΕΕ (Ινστιτούτο Εργασίας), «ΟΝΕ, ανταγωνιστικότητα και διαρθρωτικές αλλαγές», *Ελευθεροτυπία*, 23/1/01.

509. *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 24/9/98.

510. Eurostat, *Poverty in figures*, 1990.

ότι, παρά τις προεκλογικές αληθειές των καλοπληρωμένων οικονομικών συμβούλων του πρωθυπουργού,⁵¹¹ το ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα είναι διπλάσιο ή και τριπλάσιο από αυτό άλλων εταίρων μας). Και η ανισότητα αυτή εντείνεται ακόμη περισσότερο από την ουσιαστική ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης και της υγείας (οι ιδιωτικές δαπάνες για την υγεία είναι οι μεγαλύτερες στην ΕΕ), συνέπεια του γεγονότος ότι οι δημόσιες δαπάνες στους κρίσιμους αυτούς τομείς είναι οι χαμηλότερες στην ΕΕ. Έτσι, οι δημόσιες δαπάνες στην παιδεία είναι 3,7% του ΑΕΠ, έναντι 6% στην υπόλοιπη ΕΕ και μέσου παγκόσμιου ποσοστού 4,4%⁵¹²), ενώ οι δαπάνες για την υγεία είναι 4,4% του ΑΕΠ έναντι 6,4% στους εταίρους μας.⁵¹³

Μύθος πέμπτος. Η Ελλάδα αποκτά ισχυρό νόμισμα έναντι του ασθενούς νομίσματος που είχαμε μέχρι σήμερα και εισέρχεται σε μια ζώνη σταθερότητας. Αυτό όμως αποτελεί μια ανόητη υπεραπλούστευση που κρύβει την πραγματικότητα. Η αξία του νομίσματος μιας χώρας στην οικονομία της αγοράς καθρεφτίζει την οικονομική κατάστασή της. Η δραχμή ήταν πράγματι ασθενές νόμισμα και είχε υποστεί χρόνια καθίζηση σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο με τις συνεχείς υποτιμήσεις αλλά αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ούτε ο ιδιωτικός ούτε ο δημόσιος τομέας δημιούργησαν ποτέ μια υγιή παραγωγική δομή. Η εξαφάνιση της δραχμής, από μόνη της, δεν βελτιώνει την παραγωγική δομή της χώρας αλλά απλώς σημαίνει την απώλεια ακόμη και της τυπικής οικονομικής αυτονομίας καθώς και του δικαιώματος να ασκείται οικονομική πολιτική σύμφωνα με τις δικές μας ανάγκες. Η Τράπεζα της Ελλάδος γίνεται παράρτημα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), την πολιτική της οποίας βέβαια καθορίζουν οι ισχυρές οικονομικά χώρες με βάση τα δικά τους συμφέροντα. Έτσι, η οικονομική μας ελίτ δεν θα έχει πια τη δυνατότητα να αλλάζει την ισοτιμία του νομίσματος για να τονώσει τις εξαγωγές και να μειώνει τον πληθωρισμό, ούτε τη δυνατότητα άσκησης αυτόνομης νομι-

511. Τ. Γιαννίτσης, *Ελευθεροτυπία*, 2/4/2000.

512. WB, *World Development Report 1998/99*, Πίν. 6.

513. UN, *Human Development Report 1999*, Πίν. 13.

σματικής πολιτικής. Ακόμη, με το Σύμφωνο Σταθερότητας, ουσιαστικά δεν θα έχει πια ούτε δυνατότητα άσκησης αυτόνομης δημοσιονομικής πολιτικής. Πράγμα που ανακάλυψε πρόσφατα η Ιρλανδία η οποία βρέθηκε στο στόχαστρο της Κομισιόν επειδή, παρεκκλίνοντας από την κοινοτική δημοσιονομική πολιτική, τόλμησε να πάρει μέτρα να μη μειωθεί ο ρυθμός ανάπτυξής της.

Μύθος έκτος. Η ένταξη στο ευρώ θα επιταχύνει την ανάπτυξη και θα δημιουργήσει νέες δουλειές λόγω της μείωσης του κόστους συναλλαγών που σημαίνει το ενιαίο νόμισμα, αλλά και λόγω της βελτίωσης τόσο της ανταγωνιστικότητάς όσο και των εξαγωγών που θα φέρουν η νομισματική και συναλλαγματική σταθερότητα της ΟΝΕ, η αύξηση της παραγωγικότητας που θα προέλθει από τις διαρθρωτικές μεταβολές (ιδιωτικοποιήσεις, «ελαστικοποίηση» εργασίας κ.λπ.) καθώς και η συνέχιση των μεταβιβάσεων από τα κοινοτικά ταμεία για τα έργα υποδομής. Όμως, το μιν όφελος από τη μείωση του κόστους συναλλαγών δεν φθάνει ούτε το 0,5% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ,⁵¹⁴ ενώ οι δυνατότητες για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και των εξαγωγών από την ένταξή μας στην ΟΝΕ έγιναν φανερές από την εικοσαετή εμπειρία της ένταξής μας στην ΕΟΚ/ΕΕ, όπως είδαμε παραπάνω. Τέλος, όσον αφορά τις δουλειές που θα δημιουργήσουν οι ιδιωτικοποιήσεις και η ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας, η ευρωπαϊκή και αμερικανική εμπειρία, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, δεν αφήνουν αμφιβολίες για το πόσες και τι είδους δουλειές δημιουργούνται σχετικά! Εάν λοιπόν η ένταξη στην ΟΝΕ συμπέσει, όπως είναι πιθανό, με μια προσωρινή επιτάχυνση της ανάπτυξης και της απασχόλησης αυτό θα οφείλεται αποκλειστικά στα έργα υποδομής που χρηματοδοτεί το «πακέτο Πρόντι» και τα έργα για την Ολυμπιάδα -πράγματα που έχουν καθαρή ημερομηνία λήξης- και όχι σε κάποια βελτίωση της παραγωγικής δομής ως συνέπεια της ένταξής μας στην ΟΝΕ.

Μύθος έβδομος. Η ένταξη σημαίνει χαμηλότερες τιμές αλλά και χαμηλότερα επιτόκια λόγω της αυστηρής νομισματικής πολιτικής που θα εφαρμόζει η Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα η οποία αντικαθιστά την Τρά-

514. Κομισιόν, *The Observer*, 3/5/98.

πεζα της Ελλάδος. Έτσι, με βάση το συλλογισμό ότι χαμηλότερες τιμές και επιτόκια σημαίνουν χαμηλότερο κόστος για τον καταναλωτή και τον παραγωγό μερικοί βγάζουν το συμπέρασμα ότι τόσο η κατανάλωση όσο και οι επενδύσεις και η παραγωγή θα ενισχυθούν από την ένταξη στην ΟΝΕ. Όμως όλα αυτά προϋποθέτουν μια ισχυρή παραγωγική δομή που, όπως δείχνουν τα παραπάνω στοιχεία για το εξαγωγικό εμπόριο, λάμπει διά της απουσίας της. Αυτό σημαίνει ότι, στο βαθμό που η κατανάλωση θα ενισχυθεί από χαμηλότερες τιμές και επιτόκια, η βασική συνέπεια δεν θα είναι η ενίσχυση της δικής μας παραγωγής και απασχόλησης αλλά αυτής των εταίρων μας, μέσω των αυξημένων εισαγωγών. Η διαδικασία μάλιστα αυτή θα ενταθεί μετά την ΟΝΕ, εφόσον η οικονομική ελίτ μας δεν θα μπορεί, όπως είδαμε στις προηγούμενες σελίδες, να χρησιμοποιεί εφεξής την υποτίμηση/διολίσθηση της δραχμής και ο μόνος τρόπος για να συγκρατεί το ισοζύγιο θα είναι η συμπίεση των μισθών. Ανάλογα ισχύουν για τις υποτιθέμενες ευνοϊκές επιδράσεις από τα χαμηλότερα επιτόκια στις επενδύσεις και την παραγωγή. Τα επιτόκια για χώρες με σαθρή παραγωγική δομή, όπως η Ελλάδα, δεν είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάζει τις επενδύσεις, εφόσον εξίσου αν όχι σημαντικότερο ρόλο παίζουν οι συνθήκες ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας που υστερούν σαφώς σε σχέση με αυτές των εταίρων μας. Επομένως, το πιο πιθανό σενάριο είναι ότι η ένταξή μας στην ΟΝΕ και το ευρώ θα σημαίνει τη διαιώνιση του βαλτώματος της παραγωγής που σημειώθηκε μετά την ένταξη στην ΕΟΚ, όπως σημειώσαμε παραπάνω. Με άλλα λόγια, τα χαμηλά επιτόκια δεν είναι πάντα ωφέλιμα, όπως υποστηρίζει η ελίτ με βάση το επιχείρημα ότι ενισχύουν τη χρηματοδότηση της παραγωγής και της κατανάλωσης και βοηθούν την αποπληρωμή του δημόσιου χρέους. Είναι φανερό πως η έλλειψη ισχυρής παραγωγικής βάσης συνεπάγεται ότι η μεν τόνωση της αγοράς από τα χαμηλότοκα καταναλωτικά δάνεια απλώς θα αυξήσει τις εισαγωγές μας, ενώ η μείωση του χρέους, που επιχειρείται βασικά με το ξεπούλημα των δημόσιων επιχειρήσεων, θα φέρει μόνο μια (πρόσκαιρη) βελτίωση στα δημοσιοοικονομικά μεγέθη.

Όμως ας έλθουμε να δούμε πιο κοντά την επιχειρηματολογία των ελίτ μας σε σχέση με τις πιθανές θετικές επιπτώσεις, σε αντιδιαστολή με τις πραγματικές συνέπειες της ένταξης. Σύμφωνα με τον πρόεδρο του Συμ-

βουλίου Εμπειρογνώμωνων, η υιοθέτηση του ευρώ σημαίνει μεγαλύτερη ανάπτυξη και περισσότερες δουλειές.⁵¹⁵ Και αυτό, διότι η ένταξή μας στο μηχανισμό ισοτιμιών και στο ευρώ σημαίνει νομισματική και συναλλαγματική σταθερότητα, αλλά και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας που θα προέλθει από τη μείωση της διαφοράς επιτοκίων με τους εταίρους μας, την αύξηση παραγωγικότητας από τις διαρθρωτικές μεταβολές που ήδη επιχειρεί η κυβέρνηση και τη συνέχιση των μεταβιβάσεων από τα κοινοτικά ταμεία για τα έργα υποδομής. Φυσικά, η επιχειρηματολογία αυτή των οικονομικών «εμπειρογνώμωνων» θεμελιώνεται σε κάποια θεωρία. Και αυτή δεν είναι άλλη από τη νεοφιλελεύθερη αντίληψη ότι η μείωση του πληθωρισμού οδηγεί αυτόματα σε περισσότερη ανάπτυξη και απασχόληση, πράγμα που δεν επιβεβαιώνει καμία εμπειρική έρευνα. Ακόμη, όταν οι «εμπειρογνώμονες» μιλούν για βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω της μείωσης του χρηματοοικονομικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος είναι φανερό τι εννοούν, όπως είδαμε παραπάνω σε σχέση με τον εξισορροπητικό μηχανισμό του ευρώ: συμπίεση των εισοδημάτων (βασικά των προερχομένων αποκλειστικά από την εργασία). Η συμπίεση αυτή επιχειρείται με τους τρόπους που περιέγραψα παραπάνω και κυρίως μέσω της «ελαστικοποίησης» της αγοράς εργασίας και των ιδιωτικοποιήσεων, καθώς και της σύνδεσης των αυξήσεων στους μισθούς με αντίστοιχες αυξήσεις στην παραγωγικότητα. Πράγμα που σημαίνει εντατικότερη εργασία και ουσιαστικό «πάγωμα» της ανισότητας στην κατανομή εισοδήματος.

Η κυριότερη όμως αρνητική συνέπεια από την απώλεια του εθνικού μας νομίσματος δεν είναι αυτή που ήδη ανέφερα, δηλαδή η απώλεια ενός βασικού τρόπου που επανειλημμένα χρησιμοποίησε η οικονομική ελίτ μας για την τεχνητή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (υποτίμηση). Ούτε η κυριότερη συνέπεια είναι το γεγονός που αναφέρει ο καθηγητής στο Κέμπριτζ W. Godley,⁵¹⁶ ότι η κυβέρνηση δεν θα μπορεί πια να στρα-

515. *Οικονομικός Ταχυδρόμος/The Economist Intelligence Unit*, ειδική έκδοση «Θα επιτύχει το Ευρώ;» Απρίλης 1998.

516. *The Observer*, 31/8/97.

φεί στην κεντρική της τράπεζα για να χρηματοδοτήσει έκτακτες δαπάνες (π.χ. απότομη αύξηση της ανεργίας) αλλά θα πρέπει να καταφεύγει στο δανεισμό στην ανοικτή αγορά, σε ανταγωνισμό με ιδιωτικές επιχειρήσεις - πράγμα πολύ δαπανηρό, αν όχι αδύνατο. Η κυριότερη συνέπεια της απώλειας του εθνικού νομίσματος είναι βέβαια η απώλεια της ίδιας της οικονομικής κυριαρχίας της χώρας (όπως προκύπτει εξ αντιδιαστολής και από την ανάλυση του Polanyi⁵¹⁷) που καθιερώθηκε μαζί με την εγκαθίδρυση των κρατών-εθνών. Αυτό σημαίνει την άμεση απώλεια του νομισματικού ελέγχου και την έμμεση απώλεια του δημοσιονομικού που θα επιδίωκαν τον έλεγχο των διακυμάνσεων της οικονομικής δραστηριότητας για χάρη της προστασίας της εργασίας ή/και του περιβάλλοντος. Έτσι, οι συνθήκες του Μάαστριχ και του Αμστερνταμ που καθιέρωσαν την ΟΝΕ και το ευρώ επιβάλλουν μια σειρά ρυθμίσεων (κοινή κεντρική τράπεζα, κοινό νόμισμα, κριτήρια σύγκλισης) που στην ουσία σημαίνουν ότι τα κράτη-μέλη στερούνται από οποιαδήποτε δυνατότητα άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής πολιτικής:

- στο νομισματικό τομέα, διότι οι βασικές αποφάσεις για τον έλεγχο του κοινού νομίσματος, τα επιτόκια κ.λπ. παίρνονται από την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα
- στο δημοσιονομικό τομέα, διότι τα κράτη-μέλη υποχρεώνονται, με την απειλή αυστηρών προστίμων, να ελαχιστοποιούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα ή να δημιουργούν πλεονάσματα για να αποπληρωθεί το δημόσιο χρέος
- στον τομέα της συναλλαγματικής πολιτικής, διότι δεν υπάρχει πια η δυνατότητα π.χ. υποτίμησης του νομίσματος για να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα.

Πώς λοιπόν θα μπορεί η οικονομική ελίτ να επιτυγχάνει υψηλή ανταγωνιστικότητα και αντίστοιχα κέρδη; Η μόνη δυνατότητα που μένει κάτω από τις συνθήκες αυτές είναι, όπως είδαμε παραπάνω, η συμπίεση του κόστους παραγωγής και η ελαχιστοποίηση του φορολογικού βάρους πάνω στα κέρδη και τα εισοδήματα της οικονομικής ελίτ. Πράγμα που ση-

517. K. Polanyi, *The Great Transformation*, ό.π., κεφ. 1 και 18.

μαίνει, από τη μια μεριά, την ανάγκη αύξησης της παραγωγικότητας ή/και συμπίεσης του (άμεσου η έμμεσου) κόστους εργασίας και, από την άλλη, μείωση του φόρου στα κέρδη και μερίσματα, καθώς και των υποχρεωτικών ασφαλιστικών εισφορών των εργοδοτών κ.λπ. Είναι επομένως φανερό ότι στην ΟΝΕ όλο το βάρος της «προσαρμογής» της ανταγωνιστικότητας στις κρατούσες συνθήκες πέφτει στην αγορά εργασίας. Όπου, λοιπόν, η αύξηση της παραγωγικότητας δεν είναι δυνατή, λόγω της απουσίας σημαντικών επενδύσεων σε νέες τεχνολογίες κ.λπ. (όπως θα είναι η περίπτωση της χώρας μας), τότε θα πρέπει να συμπιέζεται το εργατικό κόστος αντίστοιχα. Πράγμα που επιτυγχάνει η απειλή της ανεργίας και της ανασφάλειας, καθώς και η παράλληλη «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας, στην οποία εξακολουθεί να στηρίζεται η «πολιτική» απασχόλησης της ΟΝΕ, παρά τα ευχολόγια του Άμστερνταμ και τη νίκη της Κεντροαριστεράς.

Αλλά ας έλθουμε τώρα στις γενικότερες οικονομικές συνέπειες του ευρώ, ιδιαίτερα για χώρες σαν την Ελλάδα. Το θεμελιακό πρόβλημα με το ευρώ δεν είναι, όπως ισχυρίζονται οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς,⁵¹⁸ ότι με τον τρόπο που κτίζεται η ΟΝΕ θα φέρει αποσταθεροποίηση. Η αποσταθεροποίηση είναι απλώς πιθανή, ιδιαίτερα εάν οι σοσιαλφιλελεύθεροι αποτύχουν στον αγώνα τους να ελαστικοποιήσουν την αγορά εργασίας κατά τα αγγλοσαξονικά πρότυπα. Εκείνο όμως που είναι όχι απλώς πιθανό αλλά βέβαιο είναι ότι, ακόμη και αν το ευρώ δώσει ώθηση στην ανάπτυξη της ΕΕ, δεν θα ωφεληθούν όλοι, όπως αφήνεται να εννοηθεί, αλλά, σε περιφερειακό επίπεδο, οι πλούσιες περιοχές και, σε ταξικό επίπεδο, τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Ενδεικτικά, πρόσφατη έρευνα καθηγητών στο πανεπιστήμιο Κέμπριτζ έδειξε ότι οι περιοχές της ΕΕ που είναι οι πιο αδύνατες οικονομικά και χαρακτηρίζονται από τη μεγαλύτερη ανεργία (οι περισσότερες από τις οποίες ανήκουν στο μεσογειακό Νότο) είναι ακριβώς οι περιοχές που θα δουν τη μεγαλύτερη αύξηση στη μακροπρόθεσμη ανεργία.⁵¹⁹ Το γεγονός άλλωστε ότι τα επιτόκια κα-

518. Κ. Βεργόπουλος, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 12/4/98.

519. R. Martin, P. Tyler, M. Baddeley, *The Observer*, 16/11/97.

θορίζονται σήμερα από την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα, σε μια ένωση ανομοιογενών χωρών όπου το κέντρο βάρους θα είναι στο Βορρά, σημαίνει ότι τα επιτόκια αυτά, αναπόφευκτα, εκφράζουν τις συνθήκες του Βορρά και όχι του Νότου. Για παράδειγμα, ένα μπουμ στη Γερμανία θα ωθούσε την Τράπεζα να υψώσει τα επιτόκια, παρότι η Ελλάδα την ίδια στιγμή μπορεί να υποφέρει από ύφεση! Ο μύθος όμως ότι το ευρώ θα μειώσει τις διαφορές μεταξύ περιοχών δέχθηκε τη χαριστική βολή από το παράδειγμα της ενοποίησης της Γερμανίας. Μολονότι η Δυτική Γερμανία δαπάνησε περίπου 4% του ΑΠΕ της για να επιτύχει η ενοποίηση (ποσό ασύγκριτα μεγαλύτερο από αυτό που διαθέτουν σχετικά τα κοινοτικά ταμεία για την ενοποίηση της Ευρώπης), η σημαντική μείωση των οικονομικών διαφορών μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας έχει τώρα μετατεθεί στο πρώτο μισό του 21ου αιώνα, ενώ το πρόβλημα της έκρηξης της ανεργίας στην τ. Ανατολική Γερμανία συνεχίζει να παραμένει άλυτο.

Με βάση τα δεδομένα αυτά δεν είναι περίεργο ότι η μεν οικονομική ελίτ έχει εναποθέσει τις ελπίδες της σήμερα στις ξένες επενδύσεις, οι οποίες όμως εξακολουθούν να είναι αμελητέες,⁵²⁰ η δε πολιτική μας ελίτ (και οι ανανήψαντες τ. μαρξιστές⁵²¹) στην πανάκεια της εκπαίδευσης!

Παγκοσμιοποίηση και το δικαίωμα στην εργασία

α. Το πρόβλημα της απασχόλησης

στη σημερινή διεθνοποιημένη ελληνική οικονομία

Η αδυναμία της οικονομίας της αγοράς να δημιουργήσει θέσεις εργασίας για όλους έγινε φανερή στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όταν στις δυο πρώτες δεκαετίες η ανεργία συγκαλυπτόταν κυρίως από τη μαζική μετανάστευση. Μεταξύ 1981 και 1994, για παράδειγμα, η ένταξη στην ΕΟΚ και το άνοιγμα της ελληνικής αγοράς στο διεθνή ανταγωνισμό που οδήγησε στη συρρίκνωση του αγροτικού και του βιο-

520. Δελτίο ΣΕΒ, Δεκ. 2000.

521. Γ. Κατηφόρης, *Το Βήμα*, 24/12/2000.

μηχανικού τομέα, την οποία είδαμε παραπάνω, σήμαινε τη μείωση των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα κατά περίπου 294 χιλ. και αυτών στο δευτερογενή τομέα κατά 128 χιλ.⁵²² Έτσι, με την ένταξη στην ΕΟΚ και το παράλληλο στέρεμα της πηγής της μετανάστευσης άρχισε μια ακάθεκτη αύξηση της ανεργίας που είχε αποτέλεσμα ότι ενώ το 1981 η ανεργία ήταν 4% του εργατικού δυναμικού, το 1990 σύμφωνα με τα σχετικά, όχι και τόσο αξιόπιστα, στοιχεία της ΕΣΥΕ, είχε ήδη ανέβει στο 7% για να φτάσει το 2000 στο 11%.

Στην πραγματικότητα, η ανεργία θα είχε εκτοξευθεί στα σημερινά επίπεδα ήδη από τη δεκαετία του 1980 αλλά αυτό αποφεύχθηκε χάρη στην παράλληλη μαζική αύξηση των θέσεων των απασχολούμενων στον τομέα των υπηρεσιών και κυρίως στο δημόσιο τομέα. Μόνο τη δεκαετία του '80 (1980-89) ο αριθμός των απασχολούμενων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα αυξήθηκε κατά περίπου 226 χιλ.⁵²³ Τη δεκαετία όμως του 1990 η εντεινόμενη διεθνοποίηση της ελληνικής οικονομίας επέβαλε τη δραστική συρρίκνωση του δημόσιου τομέα, αλλά και σημαντικών τμημάτων του τομέα των υπηρεσιών γενικότερα. Τότε, ήλθε ο καιρός για τη δημιουργία στρατιών από ανέργους με πτυχίο. Και αυτό, διότι, παρά τα φληναφήματα των «εκσυγχρονιστών», το πρόβλημα της ανεργίας δεν λύνεται με βάση τις νεοφιλελεύθερες συνταγές βελτίωσης του «ανθρώπινου κεφαλαίου», μέσω της εκπαίδευσης, μετεκπαίδευσης κ.λπ. Οι συνταγές αυτές, όπου εφαρμόστηκαν, απλώς οδήγησαν στην αλλαγή της σύνθεσης των ανέργων: από ανέργους, βασικά ανειδίκευτους και χαμηλής μόρφωσης, σε ανέργους με πατέντες. Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα, οι άνεργοι με πτυχίο αυξάνονται ραγδαία. Μέσα στην πενταετία 1990-1995 και μόνο, οι άνεργοι αυτοί αυξήθηκαν από 55.000 σε περίπου 90.000 άτομα, με αποτέλεσμα το 1995 οι άνεργοι κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ/ΤΕΙ ή μεταπτυχιακού τίτλου να φθάσουν το 21,8% του συνόλου των ανέργων.⁵²⁴

522. ΓΣΕΕ (Ινστιτούτο Εργασίας), 1996.

523. Τ. Fotopoulos, «Economic restructuring and the debt problem, the Greek case», *International Review of Applied Economics*, τόμ. 6, αρ. 1, 1992.

524. Δημ. Κατσορίδας, *Ανεργία: Σύγχρονη απειλή σε Ελλάδα και Ευρώπη*, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 1997.

Σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου η ασφαλιστική κάλυψη της ανεργίας είναι υποτυπώδης και η οικογένεια έπαυσε πια να παίζει το ρόλο ασφαλιστικής δικλείδας, μπορεί κανείς να φανταστεί τα δράματα που κρύβουν τα στατιστικά στοιχεία. Ιδιαίτερα, όταν η Ελλάδα παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστό ασφαλιστικής κάλυψης των άνεργων από όλες τις χώρες της ΕΕ. Έτσι, το σύνολο των κοινωνικών επιδομάτων σε μια οικογένεια με ένα παιδί αναπληρώνουν μόνο το 35% του μέσου εργατικού μισθού στην Ελλάδα έναντι μέσου όρου 62% στην ΕΕ.⁵²⁵ Παράλληλα, το ποσοστό των ανέργων που καλύπτονται από την τακτική επιδότηση του ΟΑΕΔ μόλις έφθανε το 7,8% των ανέργων το 1992⁵²⁶ και σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία της ΓΣΕΕ το ποσοστό αυτό, που είναι το μικρότερο στην ΕΕ, έχει μειωθεί περισσότερο από τότε. Παρ' όλα αυτά, η πολιτική ελίτ μας δεν είχε δισταγμό να μειώσει τη δαπάνη ανά άνεργο σε σχέση με το κατά κεφαλή ΑΕΠ από 65% το 1980 σε 31% το 1993!⁵²⁷

Σήμερα γίνεται ολοένα και πιο φανερό ότι δεν υπάρχει διέξοδος από την πολυδιάστατη σημερινή κρίση (οικονομική, πολιτική, οικολογική, κοινωνική) εντός του σημερινού θεσμικού πλαισίου. Η μακροπρόθεσμη επομένως λύση στο χρόνιο πρόβλημα της απασχόλησης είναι η δημιουργία μιας άλλης οικονομίας, πέρα από την οικονομία της αγοράς, αλλά και τον αποτυχημένο κρατικό σχεδιασμό. Μιας οικονομίας που θα εξασφαλίζει τον πραγματικό έλεγχο των μέσων παραγωγής από τους πολίτες. Η δημιουργία ενός μαζικού κινήματος με στόχο την Περιεκτική Δημοκρατία,⁵²⁸ δηλαδή την άμεση, οικονομική, κοινωνική και οικολογική δημοκρατία, θα μπορούσε να θέσει τις βάσεις για τη θεμελιακή λύση των προβλημάτων της ανεργίας, της εξαθλίωσης και της αβεβαιότητας για το αύριο, στα οποία καταδικάζει σήμερα τη συντριπτική πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Οι μορφές αυ-

525. H. Fawcett and T. Papadopoulos, *Social exclusion social citizenship and de-commodification*, Centre for European Studies, Oxford Discussion paper, 1996

526. Eurostat, *Labor Force Survey*, 1994, σελ. 200.

527. European Commission, *Social Protection in Europe*, 1995, σελ. 76.

528. Βλ. Τ. Fotopoulos, *Towards An Inclusive Democracy*, ό.π. κεφ. 5-7.

τοοργάνωσης και αυτοδιεύθυνσης που αναδείχθηκαν στους αγώνες των αγροτών, των εργατών, των μισθωτών και των άνεργων πτυχιούχων είναι το πρώτο βήμα στην κατεύθυνση αυτήν. Το επόμενο βήμα είναι η συνένωση των θυμάτων του «εκσυγχρονισμού» στη μαζική αντίσταση και στο ξεπέρασμα των πολιτικών και οικονομικών ελίτ με τη δημιουργία εναλλακτικών μορφών πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης, όπως είδαμε στο τρίτο κεφαλαίο, με απώτερο στόχο τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας που θα εξασφάλιζε την ισοκατανομή πολιτικής και οικονομικής δύναμης, μέσω της μετατόπισης της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας από τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ στους ίδιους τους πολίτες.

Η «εναλλακτική» λύση είναι αυτή που προτείνουν σήμερα οι «εκσυγχρονιστές». Δηλαδή, η δημιουργία μιας κοινωνίας λίγων βολεμένων και πολλών περιθωριοποιημένων που θα ζουν με το άγχος της αβεβαιότητας για το αύριο σε μια φτωχή επαρχία της ΕΕ όπου ο βούρδουλας θα είναι το κύριο μέσο του ευρωπαϊκού «εκσυγχρονισμού» μας.

β. Ανεργία και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση προκάλεσε θύελλα κινητοποιήσεων μεταξύ των μαθητών και φοιτητών πριν λίγα χρόνια, σε ένα μεγαλειώδες αυθόρμητο ξέσπασμα που όμοιό του είχε χρόνια να δει ο τόπος, με τα δυο τρίτα των σχολείων υπό κατάληψη, και τη σοσιαλφιλελεύθερη κυβέρνηση να καταφεύγει στην κρατική τρομοκρατία για να το αντιμετωπίσει. Παράλληλα, το πνευματικό κατεστημένο (δηλ. -κατά το σχετικό εύστοχο χαρακτηρισμό- οι «διανοούμενοι» που «ενδιαίτώνται στο πρυτανείο της κυβέρνησης, της τηλεόρασης και του συγκροτήματος Λαμπράκη»⁵²⁹) πήρε ανοικτά θέση υπέρ της μεταρρύθμισης δηλώνοντας απερίφραστα ότι «πάγια αιτήματα της ελληνικής κοινωνίας όπως... το άνοιγμα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης γίνονται πραγματικότητα». Θα σταθώ ιδιαίτερα σε αυτό το σημείο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης όχι μόνο διότι το θεωρώ το κυριότερο στοιχείο της αλλά και διότι δεν έχει καμία σχέση με την πραγματικότητα, παρά μόνο με την έννοια που υποστηρι-

529. Θ. Σκαμνάκης, *Πριν*, 13/12/98.

ζουν οι «πνευματικοί άνθρωποι», ότι δηλ. «εισάγει μέτρα που εναρμονίζονται με τα από καιρό ισχύοντα στις πιο αναπτυγμένες χώρες». Με αλλά λόγια, αποτελεί «εκσυγχρονιστικό» μύθο ότι η μεταρρύθμιση ανοίγει τα πανεπιστήμια σε όλους. Απλώς, το σύστημα εκσυγχρονίζεται σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Και τα πρότυπα αυτά κάθε άλλο παρά ανοίγουν διάπλατα τις πόρτες των πανεπιστημίων σε όλους.

Για παράδειγμα, ο ταξικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης στη Βρετανία έχει δειχθεί από σειρά μελετών,⁵³⁰ και δεν άλλαξε ούτε μετά από πολλά χρόνια σοσιαλδημοκρατικής διακυβέρνησης. Το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των γονέων είναι, ακόμη, αυτό που καθορίζει ποιοι καταλαμβάνουν τις θέσεις στα πανεπιστήμια. Ο γιος ενός πτυχιούχου έχει μάλιστα μεγαλύτερες πιθανότητες σήμερα να εισέλθει στο πανεπιστήμιο από κάποιον αντίστοιχο νέο τη δεκαετία του '60. Αντίστοιχα, μόνο το 4% των παιδιών ανειδίκευτων εργατών εισέρχονται στο πανεπιστήμιο, και το 3% των ειδικευμένων, έναντι 4% τη δεκαετία του «60!»⁵³¹ Το κρησάρισμα δεν γίνεται μέσω κάποιων εισαγωγικών εξετάσεων που επιβάλλουν αυθαίρετα «από πάνω» έναν κλειστό αριθμό εισακτέων, αλλά «από κάτω», μέσω ποικίλων μηχανισμών που ξεκινούν από το ίδιο το σπίτι των νέων και τα διαφορετικά ερεθίσματα που παίρνουν ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό τους περιβάλλον, μέχρι το σχολείο που θα φοιτήσουν. Έτσι, το μεγαλύτερο τμήμα της ελίτ (επιστημονική, πολιτική, οικονομική κ.λπ.) φοιτά στα πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Κέμπριτζ, όπου σχεδόν σίγουρο εφόδιο για την εισαγωγή είναι η αποφοίτηση από ένα καλό ιδιωτικό σχολείο.

Κάτι παρόμοιο επιδιώξει και η δική μας μεταρρύθμιση, η οποία όμως είχε να αντιμετωπίσει και μερικές ελληνικές ιδιαιτερότητες. Οι ιδιαιτερότητες αυτές είναι πρώτον το τεράστιο άνοιγμα μεταξύ προσφοράς και ζήτησης όσον αφορά τις θέσεις για την ανωτάτη παιδεία, πράγμα που εξηγείται από το γεγονός ότι σε μια χώρα υπηρεσιών ο μοναδικός σχεδόν τρόπος κοινωνικής ανόδου είναι η απόκτηση πτυχίου. Με δεδομένο

530. Βλ., για παράδειγμα, A.H. Halsey *et al.*, *Origins and Destinations*, Clarendon Press, 1980.

531. I. Murray, *The Times*, 29/4/93,

το πρόβλημα της απορρόφησης των πτυχιούχων σε μια αποδιαρθρωμένη παραγωγική δομή, οι εκάστοτε κυβερνήσεις είχαν επιβάλει το θεσμό των εισαγωγικών εξετάσεων, με τις γνωστές συνέπειες της έκρηξης της παραπαιδείας και των σπουδών στο εξωτερικό (και τα δυο, βασικά, ελληνικά μόνο φαινόμενα μέσα στην ΕΕ). Παρά όμως τις φιλότιμες προσπάθειες των ελίτ μας η ανεργία των νέων, και ιδιαίτερα των πτυχιούχων, αυξάνει δραστικά τα τελευταία χρόνια. Έτσι, η ανεργία των νέων αυξάνεται ταχύτερα στην Ελλάδα από την ΕΕ με το σχετικό άνοιγμα να διπλασιάζεται στη δεκαετία του '90 ενώ, παράλληλα, το ποσοστό των άνεργων με πτυχίο, από 8,8% το 1981 φθάνει το 20,3% το 1994, δηλ. μέσα σε 13 χρόνια αυξήθηκε κατά 130%.⁵³² Η ανεργία μάλιστα των πτυχιούχων αυξάνει πολύ ταχύτερα από τη συνολική ανεργία. Ενδεικτικά, μεταξύ 1990 και 1995, η συνολική ανεργία αυξάνει κατά 51% ενώ αυτή των πτυχιούχων αυξάνεται κατά 64%.⁵³³ Τέλος, το εκπαιδευτικό σύστημα εκφράζει όλη την αντιφατικότητα της ελληνικής ελίτ που από τη μια ποθεί το δυτικό εκσυγχρονισμό και τεχνολογία και από την άλλη καλλιεργεί με κάθε τρόπο το θρησκευτικό σκοταδισμό, όπως δείχνει το γεγονός ότι οι καθηγητές θεολόγοι στην εκπαίδευση είναι διπλάσιοι από τους καθηγητές πληροφορικής!

Η «εκσυγχρονιστική» μεταρρύθμιση έχει σχετικά διπλό στόχο. Από τη μια μεριά να αντιμετωπίσει τις ιδιαιτερότητες αυτές και, από την άλλη, να «αγοραιοποιήσει» την εκπαίδευση, σύμφωνα με τις προδιαγραφές της σοσιαφιλελεύθερης συναίνεσης. Όσον αφορά τον πρώτο στόχο, είναι προφανές ότι επιδιώκεται η κάλυψη της αυξημένης ζήτησης για ανωτάτη παιδεία χωρίς αύξηση του ποσοστού του ΑΕΠ που διατίθεται για την παιδεία, που είναι σχεδόν του μισό του αντιστοίχου της ΕΕ, υποτίθεται μέσω της αύξησης των θέσεων σε αυτά. Με δεδομένο ότι τα ΑΕΙ/ΤΕΙ ήδη έχουν φθάσει το όριό τους όσον αφορά την προσφορά θέσεων είναι προφανές ότι, με το νέο σύστημα, επιδιώκεται βασικά η μείωση της ζήτησης θέσεων. Οι μηχανισμοί για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, πέρα

532. OECD, *Economic Surveys, Greece*, 1996, σελ. 66.

533. ΕΣΥΕ, *Τριμηνιαία έρευνα εργατικού δυναμικού*, 2001.

από αυτούς που ανέφερα παραπάνω, περιγράφηκαν εύγλωττα από τον ίδιο το νυν πρόεδρο του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας (ΚΕΕ) του Υπ. Παιδείας, ο οποίος, πριν δυο χρόνια, έγραφε για ανάλογες σχετικές προτάσεις: «φόβοι επίσης εκφράζονται ότι θα αυξηθεί ο αριθμός των μαθητών που δεν θα φθάνουν ως το σημείο της απόκτησης του Εθν. Απολυτηρίου. Αποθαρρημένοι οι λιγότερο ικανοί από τις αλληπάλληλες εξεταστικές διαδικασίες και από την αδυναμία τους να ανταποκριθούν στις οικονομικές απαιτήσεις της αυξημένης υποστήριξης από την παραπαιδεία, θα εγκαταλείπουν ίσως το λύκειο σε μεγαλύτερα ποσοστά από ό,τι συμβαίνει σήμερα».⁵³⁴ Είναι λοιπόν σαφές ότι με τη μεταρρύθμιση όσοι τυχαίνει να προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, θα φοιτούν στα καλά ιδιωτικά σχολεία και φροντιστήρια και, αναπόφευκτα, θα αποδειχθούν οι περισσότεροι «ανθεκτικοί» στις εξεταστικές διαδικασίες. Αυτοί και θα καταλαμβάνουν τις καλύτερες θέσεις στα πανεπιστήμια, σε βάρος των υπόλοιπων. Με τον τρόπο αυτόν, η κυβέρνηση θα πετύχει με ένα συμπάρο δυο τρυγόνια: εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης, αλλά και μείωση της εκροής συναλλάγματος στο εξωτερικό, αφού οι φιλοδοξίες για ανώτερες σπουδές θα κόβονται τώρα πολύ νωρίς. Ήδη μετά την εισαγωγή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης παρουσιάζεται μια πολύ σημαντική αύξηση των μαθητών στα ιδιωτικά σχολεία. Έτσι, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας, ο συνολικός αριθμός των μαθητών που φοίτησαν σε ιδιωτικά σχολεία τη χρονιά 1998-99 ήταν 69.752, ενώ τη χρονιά 2000-2001 το συνολικό δυναμικό των ιδιωτικών σχολείων αναμένεται να φτάσει ή και να ξεπεράσει τους 100.000 μαθητές, δηλαδή μέσα σε δυο μόνο χρόνια αυξήθηκε η φοίτηση σε ιδιωτικά σχολεία κατά 43%!⁵³⁵

Όσον αφορά το δεύτερο στόχο της αγοραιοποίησης των σπουδών, δηλ. της προσαρμογής τους στις ανάγκες της αγοράς και της ανταγωνιστικότητας, υπάρχουν πάλι διάφοροι τρόποι για την επίτευξή του, που

534. Μ. Κασσωτάκης, *Η πρόσβαση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρη, 1996, σελ. 138.

535. Ολ. Λιάτσου, «Μάχη για μια θέση σε καλό ιδιωτικό», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 02/09/01.

ήδη εφαρμόζονται στο εξωτερικό με επιτυχία. Είτε άμεσα, με τα προγράμματα σπουδών, είτε έμμεσα με σπονσονόρισμα από ιδιωτικές επιχειρήσεις της έρευνας, ακόμη και πανεπιστημιακών προγραμμάτων σπουδών⁵³⁶ - δεν είναι περίεργο ότι τα ιδιωτικά σχολεία εξακολουθούν να παρέχουν και κλασική εκπαίδευση για τα παιδιά της ελίτ, ενώ τα δημόσια έχουν υποχρεωθεί σήμερα να παρέχουν μια αυστηρά προσανατολισμένη προς τις ανάγκες της αγοράς εκπαίδευση.

Μια άλλη πτυχή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που επίσης είναι άμεσα δεμένη με την ένταξη της χώρας στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία της αγοράς αναφέρεται στα κυβερνητικά μέτρα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση και τη θέση των ΤΕΙ μέσα σε αυτήν, που προκάλεσαν σημαντική αναταραχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, με τους καθηγητές και φοιτητές των ΑΕΙ και των ΤΕΙ να χωρίζονται σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα σχεδόν σε «ταξική» βάση. Στην πραγματικότητα, όμως, η αναταραχή αυτή δεν εξέφραζε παρά τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική οικονομία ενσωματώνεται στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Με αυτό δεν εννοώ βέβαια την τυπική δέσμευση της Ελλάδας να συμμορφωθεί στη Διακήρυξη της Μπολόνια αλλά την ουσιαστική της υποχρέωση να διαμορφώσει ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα ικανοποιεί τις ανάγκες μιας διεθνοποιημένης ελληνικής οικονομίας.

Ο βασικός στόχος της Διακήρυξης της Μπολόνια είναι η σύγκλιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ευρώπη ώστε να δημιουργηθεί ένας «Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης» που διασφαλίζει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης, δηλαδή την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας της αγοράς απέναντι στις ανταγωνίστριες οικονομίες του βορειοαμερικανικού μπλοκ (NAFTA) και των χωρών της Άπω Ανατολής. Ο στόχος αυτός είναι λογική συνέπεια της παγκόσμιας «ελαστικοποίησης» της αγοράς εργασίας που επιβάλλει η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς. Είναι δηλαδή συνέπεια της ουσιαστικής ενοποίησης της αγοράς εργασίας όσον αφορά την απορύθμισή της, όχι όμως και όσον αφορά την κινητικότητά της που

536. Βλ., για τα παρ' ημίν, Κ. Σταμάτη, *Εποχή*, 6/12/98.

εμποδίζεται με κάθε τρόπο, ιδιαίτερα από το Νότο στο Βορρά, ώστε να εξακολουθεί ο πρώτος να παρέχει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που προσφέρει στις πολυεθνικές του δευτέρου. Με άλλα λόγια, η σύγκλιση των εκπαιδευτικών συστημάτων αποτελεί συνέπεια της ομογενοποίησης της αγοράς εργασίας που επιφέρει η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς.

Τι σημαίνει όμως για την Ελλάδα αυτή η ομογενοποίηση της εκπαίδευσης; Σημαίνει μήπως την υποβάθμιση των πανεπιστημιακών σπουδών και ιδιαίτερα των προπτυχιακών προς όφελος των μεταπτυχιακών; Όμως, δεν είναι ο τριετής κύκλος (ο οποίος, όπως ξεκαθαρίστηκε μετά τη Σύνοδο της Πράγας, δεν είναι καν υποχρεωτικός) που υποβαθμίζει το πτυχία στη χώρα μας αλλά το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν διαθέτει παραγωγική δομή άξια του ονόματος της και αναγκαστικά οι πτυχιούχοι συνωστίζονται στις υπηρεσίες, όπου ο σκληρός ανταγωνισμός μεταξύ τους οδηγεί σε συνεχή αύξηση των απαιτούμενων τυπικών προσόντων. Αυτή άλλωστε είναι μια πολύ συνηθισμένη διαδικασία σε χώρες στην περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όπου σήμερα ζητείται ακόμη και διδακτορικό για να μπορέσει κάποιος να βρει δουλειά σε τομείς συνήθως εντελώς άσχετους με το αντικείμενο των σπουδών του. Στις αγγλοσαξονικές χώρες όμως μπορεί κάποιος ακόμη και σήμερα (αν και σε μικρότερο βαθμό από ό,τι 10-20 χρόνια πριν) να βρει απασχόληση με μόνο το πτυχίο ενός τριετούς κύκλου. Είναι επομένως η συγκεκριμένη παραγωγική δομή της χώρας και ο τρόπος «ανάπτυξης» της που οδηγεί σε διαρκή επιμήκυνση των σπουδών και υποβάθμιση των προπτυχιακών, καθώς και στην τεραστία και διογκούμενη ανεργία μεταξύ των πτυχιούχων, και όχι η Διακήρυξη της Μπολόνια!

Αντίστοιχα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα ΤΕΙ είναι πράγματι πιο υποβαθμισμένα από τα ΑΕΙ αλλά αυτό δεν οφείλεται σε κάποιο εγγενές χαρακτηριστικό τους αλλά στον τρόπο οργάνωσης και χρηματοδότησής τους που ποτέ δεν επιδίωξε ουσιαστικά την ομογενοποίηση των δυο τομέων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όπως έγινε σε άλλες χώρες. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, παρά την παραπληροφόρηση που επιχειρείται εδώ, σε πολύ πρόσφατη έρευνα ποιοτικής κατάταξης των πανεπιστημίων της, τα «νέα» πανεπιστήμια (δηλ. τα πρώην polytechnics) κατέλα-

βαν συχνά θέσεις εξίσου καλές (κάποτε μάλιστα καλύτερες!) σε σχέση με τα παλιά! Και αυτό, παρά το κρίσιμο γεγονός ότι τα νέα πανεπιστήμια και εκεί δεν διέθεταν ποτέ τη χρηματοδότηση πολλών από τα παλιά.⁵³⁷ Ο βασικός τρόπος με τον οποίο επιτεύχθηκε η ομογενοποίηση των δυο τομέων ήταν η ντεφάκτο ομογενοποίηση των τυπικών και ουσιαστικών προσόντων των διδασκόντων, που άρχισε από τον καιρό της ίδρυσής τους ως polytechnics στα τέλη της δεκαετίας του '60, πολύ πριν να αρχίσει η διαδικασία αξιολόγησης των τμημάτων σπουδών τους που είχε στόχο την ομογενοποίηση των πτυχίων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Ακόμη, δεν υπάρχει αμφιβολία για την υποβάθμιση του εκπαιδευτικού μας συστήματος γενικά και των πανεπιστημίων μας ειδικότερα, σε σχέση με αυτά των χωρών του Βορρά. Η υποβάθμιση αυτή επίσης δεν αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό τους αλλά άμεση συνέπεια του τρόπου «ανάπτυξης» της χώρας και του συνακόλουθου χρόνιου ελλείμματος στη χρηματοδότηση της παιδείας και της έρευνας. Αναγκαία, επομένως, (όχι όμως και επαρκής) συνθήκη για την αναβάθμιση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης γενικά είναι η επαρκής χρηματοδότηση του διδακτικού και ερευνητικού έργου τους που απαιτεί όμως τη δραστική φορολόγηση (στην πράξη και όχι στη θεωρία) των ανώτερων εισοδημάτων και των κερδών. Όμως, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς εφόσον θα λειτουργούσε ως αντικίνητρο στις επενδύσεις, ντόπιες και ξένες. Η επαρκής συνθήκη αφορά το ίδιο το περιεχόμενο των σπουδών.

Το ερώτημα εδώ είναι ποιος και με τι κριτήρια αποφασίζει το περιεχόμενο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε μια πραγματικά δημοκρατική κοινωνία η απάντηση είναι εύκολη: η ίδια η κοινωνία, δηλαδή οι χρήστες (διδακτικό προσωπικό και φοιτητές) με βάση τις κοινωνικές ανάγκες που καθορίζονται αμεσοδημοκρατικά από το σύνολο των πολιτών. Στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς όμως το περιεχόμενο των σπουδών, καθώς και το ίδιο το περιεχόμενο των κοινωνικών αναγκών, καθορίζεται ουσιαστικά από μια ελίτ. Στις αγγλοσαξονικές χώρες ήδη το

537. Βλ., *The Guardian*, 22/5/01.

περιεχόμενο διδασκαλίας και έρευνας καθορίζεται με βάση τις ανάγκες των «μπίζνες». Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το περιεχόμενο της διδασκαλίας καθορίζεται σε «πελατειακή» βάση, όπου ο «πελάτης» υποτίθεται είναι ο φοιτητής που, διαλέγοντας τμήμα σπουδών, έμμεσα υπαγορεύει τον τρόπο διάθεσης των δημόσιων κονδυλίων στα πανεπιστήμια. Στην πραγματικότητα όμως ο «πελάτης» είναι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις οι οποίες στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς αποφασίζουν τι, πώς και για ποιον θα παραχθεί και επομένως καθορίζουν τη ζήτηση διάφορων τύπων εργασίας που, με τη σειρά της, καθορίζει και τις επιλογές των φοιτητών. Και το ίδιο συμβαίνει και με την πανεπιστημιακή έρευνα όπου οι οικονομικές ελίτ καθορίζουν είτε άμεσα (σπόνσορινγκ) είτε έμμεσα (μέσω της επιρροής τους στις αποφάσεις των πολιτικών ελίτ για τη διάθεση των δημόσιων κονδυλίων) το περιεχόμενο της έρευνας, με βάση τις ανάγκες των «μπίζνες». Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι η ομογενοποίηση της παιδείας στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς σημαίνει ότι η διδασκαλία και η έρευνα γύρω από γνωστικά αντικείμενα που δεν ικανοποιούν άμεσα αυτές τις ανάγκες περιθωριοποιούνται ή εξοστρακίζονται.

Από την άποψη αυτή αποτελούν επομένως απλά ευχολόγια οι υποτιθέμενα ριζοσπαστικές απόψεις οι οποίες, χωρίς να αμφισβητούν το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς, θέτουν θέμα μιας παιδείας που θα προσανατολιζόταν στις ανθρώπινες ανάγκες, θα παράγει ολοκληρωμένους επιστήμονες κ.λπ. Είναι φανερό ότι οι υποστηρικτές παρόμοιων απόψεων δεν έχουν συνειδητοποιήσει ότι μια τέτοια παιδεία είναι αδύνατη στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Επομένως, ένα πραγματικά ριζοσπαστικό φοιτητικό κίνημα, αντί να διχάζεται όπως σήμερα ως προς το ποια πτυχία ικανοποιούν καλύτερα τις ανάγκες των μπίζνες, θα έπρεπε, ενωμένο, να απαιτήσει την αναβάθμιση όλων των πανεπιστημίων (ΑΕΙ και ΤΕΙ), μέσω διαδικασιών που θα επιβάλουν την ομογενοποίηση του επιπέδου διδασκαλίας και έρευνας σε αυτά, με στόχο την κάλυψη των αναγκών του συνόλου των πολιτών και όχι αυτών μιας ελίτ. Πράγμα που προϋποθέτει ότι το κίνημα αυτό θα έπρεπε να είναι τμήμα ενός ευρύτερου πολιτικού κινήματος για μια πραγματικά δημοκρατική οργάνωση της πολιτείας και της οικονομίας.

Συμπερασματικά, είναι προφανές ότι η αναγκαία συνθήκη για μια δημοκρατική παιδεία σε ένα μεταβατικό στάδιο προς μια περιεκτική δημοκρατία σημαίνει τη θεμελίωσή της:

- στη δωρεάν και αποκλειστικά δημόσια (όχι κρατική, αλλά «δημοτική») εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες της
- το πραγματικό άνοιγμα των πανεπιστημίων σε όλους όσους θέλουν να σπουδάσουν, με αντίστοιχη αύξηση των θέσεων,
- την καθιέρωση της κρίσης των μαθητών από το σύνολο της απόδοσής τους κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων (κυρίως από τις γραπτές εργασίες τους και όχι από τα τεστ) και
- την επιπρόσθετη βοήθεια υπό μορφή επιπλέον διδακτικών ωρών, μέσα στο σχολείο, για τα παιδιά που τις έχουν ανάγκη - ιδιαίτερα για όσα προέρχονται από φτωχές οικογένειες με λίγα ερεθίσματα. Οι χιλιάδες αδιόριστοι καθηγητές, μετά από σχετική μετεκπαίδευση, θα μπορούσαν να προσφέρουν τις ώρες αυτές.

Η επαρκής βέβαια συνθήκη αφορά το ίδιο το περιεχόμενο της παιδείας που αποτελεί άλλο τεράστιο θέμα...

Κοινωνική ασφάλιση: άλλο ένα θύμα της παγκοσμιοποίησης

Ένας μύθος που τελευταία καλλιεργείται συστηματικά στην Ελλάδα είναι ότι οι οικονομικές πολιτικές που εκφράζουν τη νεοφιλελεύθερη συνείδηση στη χώρα μας -τις οποίες εφαρμόζει αδίστακτα η «σοσιαλιστική» κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ- επιβάλλονται δήθεν από κάποια «επιστημονική» ανάλυση της πραγματικότητας. Γι' αυτό και κατά καιρούς έχουν επιστρατευτεί «ειδικοί», όπως ο καθηγητής Σπράος και σήμερα διάφοροι άλλοι τεχνοκράτες, για να δώσουν «επιστημονικό» χρίσμα στην αντιλαϊκή πολιτική της κυβέρνησης. Φυσικά, τα οικονομικά έχουν από καιρό αμφισβητηθεί ότι έχουν οποιαδήποτε σχέση με επιστήμη, που υποτίθεται μπορεί να μας δώσει «αντικειμενικές» αλήθειες για τη λειτουργία της οικονομίας. Στην πραγματικότητα τόσο η ορθόδοξη οικονομική «επιστήμη» (νεοκλασική, κείνσιανή, μονεταριστική κ.λπ.) όσο και η αντίστοιχη μαρξι-

στική, καθώς και άλλες προσεγγίσεις που αναπτύσσονται σήμερα, όπως αυτή της Περιεκτικής Δημοκρατίας, δεν είναι παρά τμήματα διαφορετικών «παραδειγμάτων». Δηλαδή, διαφορετικών τρόπων αντίληψης της οικονομικής πραγματικότητας, όπου το μεν ορθόδοξο παράδειγμα παίρνει δεδομένο το υπάρχον σύστημα της οικονομίας της αγοράς και εκφράζει βασικά τα συμφέροντα της οικονομικής ελίτ, η οποία κατ' αρχήν ωφελείται από αυτό, το μαρξιστικό βλέπει το σύστημα αυτό ως μια φάση σε μια «αντικειμενική» ιστορική διαδικασία, το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας ως το αποτέλεσμα του κοινωνικού αγώνα σε συνάρτηση με τις «αντικειμενικές» συνθήκες κ.λπ.⁵³⁸

Οι εκθέσεις Σπράου επομένως που μας βομβάρδιζαν πριν λίγα χρόνια, καθώς και η πρόσφατη έκθεση βρετανικής εταιρείας μελετών για το ασφαλιστικό δεν είναι καν επιστημονικές αναλύσεις, όπως ευφημιστικά αποκαλούνται. Απλώς προτείνουν λύσεις σε βασικά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, όπως αυτά της κοινωνικής ασφάλισης, της φορολογίας κ.λπ., με βάση ορισμένα κριτήρια, στόχους και δεδομένες παραμέτρους. Ο τρόπος με τον οποίο ορίζονται οι στόχοι και τα κριτήρια αυτά δεν εκφράζει κάποια επιστημονική γνώση αλλά συγκεκριμένους συσχετισμούς δυνάμεων. Όταν, για παράδειγμα, οι εκθέσεις αυτές μιλούν για μέτρα που έχουν στόχο τη βελτίωση της αποδοτικότητας της «οικονομίας» αυτό που εννοούν είναι μέτρα που βελτιώνουν την αποδοτικότητα αυτών που ελέγχουν την οικονομία (δηλαδή της οικονομικής ελίτ) και των επενδύσεών τους. Τελείως διαφορετικά θα ήταν τα μέτρα για τη βελτίωση της αποδοτικότητας της οικονομίας, αν αυτή ελεγχόταν πραγματικά από το σύνολο των πολιτών. Διότι, τότε η αποδοτικότητα της οικονομίας θα οριζόταν με βάση το κριτήριο κατά πόσο καλύπτονται, κατ' αρχήν οι βασικές ανάγκες όλων των πολιτών, και όχι απλώς, όπως σήμερα, οι ανάγκες εκείνων των πολιτών που το πορτοφόλι τους επιτρέπει την κάλυψη τόσο των βασικών όσο και πολλών μη βασικών αναγκών τους. Οι ίδιοι, δηλαδή, ακριβώς τεχνοκράτες θα έδιναν διαμετρικά αντίθετες λύσεις

538. T. Fotopoulos, *Towards An Inclusive Democracy*, ό.π., κεφ. 8, όπου εκτενής βιβλιογραφία.

στα ίδια προβλήματα εάν τα κριτήρια και οι στόχοι τους ορίζονταν διαφορετικά, όπως θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια με παράδειγμα το ασφαλιστικό.

Ποιες είναι όμως οι παράμετροι που θεωρούνται δεδομένες από τις «επιστημονικές» αυτές εκθέσεις; Κατ' αρχήν αυτές οι παράμετροι δεν αφορούν μόνο το γενικό κοινό χαρακτηριστικό κάθε «ορθόδοξης» ανάλυσης, δηλ. ότι παίρνουν δεδομένο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Σήμερα οι παράμετροι αυτές είναι πιο εξειδικευμένες και παίρνουν δεδομένη αφενός τη συγκεκριμένη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς με τις ανοικτές αγορές κεφαλαίου και εμπορευμάτων και αφετέρου την ανάγκη ελαχιστοποίησης οποιωνδήποτε κοινωνικών ελέγχων πάνω σε αυτές που θα στόχευαν στην προστασία της εργασίας και της φύσης από τις δυνάμεις της αγοράς. Αυτό σημαίνει ότι οποιοσδήποτε «λύσεις» προτείνουν στα σημερινά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα οι «επιστημονικές» μελέτες τύπου Σπράου θα πρέπει να παίρνουν ως δεδομένα την «ελαστικοποίηση» της εργασίας, τη μέγιστη δυνατή ιδιωτικοποίηση σε όλους τους τομείς (συμπεριλαμβανομένων και των κρίσιμων τομέων κάλυψης βασικών αναγκών όπως υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.), την ελαχιστοποίηση της φορολογίας του εισοδήματος της οικονομικής ελίτ (η οποία σε ένα προοδευτικό σύστημα φορολογίας αναγκαστικά σηκώνει το μεγαλύτερο βάρος για την κάλυψη των κοινωνικών δαπανών), καθώς και το συνακόλουθο πετσόκομμα του κοινωνικού κράτους και την αντικατάστασή του με ένα «δίκτυο ασφαλείας» που ουσιαστικά θεσμοποιεί τη φτώχεια. Όλα αυτά, διότι καμιά οικονομία (διάβαζε οικονομική ελίτ) δεν μπορεί να είναι πια ανταγωνιστική στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς εάν δεν ελαχιστοποιεί το άμεσο και έμμεσο κόστος παραγωγής. Δεδομένου λοιπόν ότι οι φόροι πάνω στο εισόδημα της ελίτ, καθώς και οι εισφορές της στην κοινωνική ασφάλιση επιβαρύνουν το κόστος παραγωγής, οι φόροι και εισφορές αυτές πρέπει να ελαχιστοποιηθούν.

Ας δούμε όμως με μερικά παραδείγματα από τις εκθέσεις για το ασφαλιστικό πώς εκφράζονται οι παραπάνω στόχοι/κριτήρια/παράμετροι. Η βασική παράμετρος της έκθεσης Σπράου για το ασφαλιστικό όπου βασικά αποτελούσε μεταφορά στο παρ' ημίν των απόψεων πάνω

στο θέμα των βρετανών σοσιαφιλελεύθερων και του ΟΟΣΑ⁵³⁹) δεν ήταν η υποτιθέμενη δημογραφική βόμβα η οποία οδηγεί σε «σύγκρουση γενεών» και άλλα παραμύθια. Οι βασικές παράμετροι της Έκθεσης, που επιβάλλονται από τη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, είναι η «ελαστική» αγορά εργασίας και η ανάγκη ελαχιστοποίησης της φορολογίας πάνω στην ελίτ. Όμως, η μεν ελαστική αγορά εργασίας σημαίνει σημαντική ανεργία και υποαπασχόληση (μερική απασχόληση, περιστασιακή απασχόληση κ.λπ.) που αναγκαστικά μειώνει τα έσοδα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης (εκτός εάν, ακολουθώντας τις νεομαλθουσιανές εκτιμήσεις των «ειδικών» του Σπράου, μειώσουμε περισσότερο τη γεννητικότητα μας και αυξήσουμε τη θνησιμότητά μας). Η δε ανάγκη ελαχιστοποίησης της φορολογίας της ελίτ εκφράζεται με το άλλο «αντικειμενικό» συμπέρασμα της «επιστημονικής» έκθεσης Σπράου ότι δήθεν φθάσαμε στα όρια της απόδοσης των φορέων, δηλ. στην εξάντληση της φορολογικής ικανότητας. Και αυτό τη στιγμή που η Ελλάδα έχει τα χαμηλότερα φορολογικά έσοδα από το φόρο εισοδήματος σε σχέση με τις 24 χώρες του ΟΟΣΑ (9% η Ελλάδα έναντι μέσου όρου 29% στον ΟΟΣΑ).⁵⁴⁰ Όμως, αυτό δεν οφείλεται μόνο, όπως συνήθως υποστηρίζεται, στη γνωστή παράνομη φοροδιαφυγή αλλά και στη καθ' όλα νόμιμη φοροαπαλλαγή της οικονομικής ελίτ. Έτσι, ενώ η Ελλάδα και η Πορτογαλία έχουν, όπως είδαμε, τη χειρότερη κατανομή εισοδήματος στην ΕΕ, οι χώρες αυτές διαθέτουν επίσης και έναν πολύ χαμηλό (σχετικά με τις τεράστιες ανισότητές τους) συντελεστή για τη φορολόγηση των εισοδημάτων της ελίτ, ο οποίος μόλις φθάνει το 40%. Και αυτό, τη στιγμή που ο αντίστοιχος συντελεστής στην ΕΕ είναι κατά μέσο όρο 49% και σε χώρες μάλιστα με μεγαλύτερη κατανομή εισοδήματος και λιγότερη φτώχεια (όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία και η Ισπανία) κυμαίνεται μεταξύ 50% και 60%.⁵⁴¹

539. OECD, *Economic Surveys, Greece*, 1997.

540. OECD, *OECD in figures 1996*, σελ. 46-7.

541. Ο.π.

Ακόμη, όταν μεταξύ 30 χωρών που χαρακτηρίζονται από τον ΟΗΕ «υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης», η Ελλάδα κατέχει την τελευταία θέση όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες για την κοινωνική ασφάλιση και ευημερία⁵⁴² και όταν, μεταξύ των 15 χωρών της ΕΕ, η Ελλάδα πάλι κατέχει την τελευταία θέση, όσον αφορά το ποσοστό των δαπανών για την κοινωνική προστασία στο ΑΕΠ⁵⁴³ και, τέλος, όταν οι συντάξεις στην Ελλάδα είναι από τις χαμηλότερες στην Ευρώπη (πολύ χαμηλότερες του μέσου όρου στην ΕΕ⁵⁴⁴), πράγμα που καταδικάζει το 46% των συνταξιούχων στη χώρα μας να ζει κάτω από τη γραμμή της φτώχειας (έναντι 27% στην ΕΕ), η «επιστημονική» έκθεση Σπράου προτείνει άμεσες ή έμμεσες μειώσεις συντάξεων! Και σαν να μην έφθανε αυτό, τη στιγμή που οι συνεισφορές των εργαζομένων στην κοινωνική ασφάλιση είναι πολύ υψηλότερες στην Ελλάδα σε σχέση με τις ευρωπαϊκές (15% στην Ελλάδα έναντι μέσου όρου 11% στην ΕΕ⁵⁴⁵) η «επιστημονική» έκθεση Σπράου προτείνει και αυξήσεις ασφαλιστικών εισφορών.

Εάν όμως η έκθεση Σπράου για το ασφαλιστικό σιωπηρά θάφτηκε πριν λίγα χρόνια δεν συνέβη το ίδιο με τη νέα μελέτη βρετανικού οίκου ερευνών πάνω στο θέμα, η οποία επαναλάμβανε ουσιαστικά τις ίδιες προτάσεις. Έτσι, η σοσιαφιλελεύθερη κυβέρνηση, με «ανανεωμένη τη λαϊκή εντολή», θεώρησε σκόπιμο, εκφράζοντας τη «φιλοσοφία» της ελληνικής και ευρωπαϊκής ελίτ πάνω στο θέμα, να συντάξει σχέδιο για το ασφαλιστικό με βάση τις ανανεωμένες προτάσεις και ήταν μόνο μετά από μαζική λαϊκή αντίδραση που αναγκάστηκε να αποσύρει το σχέδιο αυτό. Φυσικά αυτό δεν σημαίνει και οριστική απόσυρση της ουσίας των προτεινομένων μέτρων τα οποία είναι πολύ πιθανό μετά από κάποιο κοινωνικό «ψευτοδιάλογο» να επανέλθουν σε κάποια ηπιότερη μορφή. Με δεδομένες δηλαδή τις παραμέτρους με τις οποίες κινείται η ελίτ μας, τα περιθώρια για ουσιαστική παρέκκλιση από τις αρχές που εμπεριέχουν τα

542. UN, *Human Development Report 1997*, Πίν. 35.

543. Eurostat, *Basic Statistics of the EU*, 1996, Πίν. 3.31.

544. T. Papadopoulos, στο *Social Insurance in Europe*, (ed.) J. Clasen, Policy Press, 1997, σελ. 186.

545. OECD, ό.π., σελ. 46-7.

προτεινόμενα μέτρα είναι σχεδόν μηδαμινά. Πράγμα που σημαίνει ότι κάθε αγώνας εναντίον των προτάσεων αυτών πρέπει να στρέφεται, για να μην είναι μάταιος, εναντίον των ίδιων των παραμέτρων του ασφαλιστικού συστήματος και όχι απλώς να στοχεύει, όπως προτείνουν συνδικαλιστές του ΠΑΣΟΚ και οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς, στην τροποποίηση μερικών μεταβλητών του.

Με αλλά λόγια, το πρόβλημα δεν είναι απλά να «νοικοκυρέψουμε» το σημερινό ασφαλιστικό σύστημα, όπως προτείνουν μερικοί συνδικαλιστές. Οποιαδήποτε βελτίωση στη διαχείριση -και σίγουρα υπάρχουν πολλές αναγκαίες βελτιώσεις- δεν πρόκειται να λύσει μακροπρόθεσμα το πρόβλημα, όπως δεν το έλυσαν πραγματικά τα αντίστοιχα πειράματα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ακόμη και όταν το σύστημά τους δεν το λυμάνεται αντίστοιχη φοροδιαφυγή, εισφοροδιαφυγή (αν όχι καθαρή κλοπή), άρνηση ασφάλισης κ.λπ., όπως αυτή που χαρακτηρίζει τη χώρα μας. Ούτε βέβαια το πρόβλημα πρόκειται να λυθεί με παραπέρα ανάπτυξη και μείωση της ανεργίας, όπως προτείνουν συνδικαλιστές και οικονομολόγοι της ρεφορμιστικής Αριστεράς οι οποίοι, μη θέλοντας να θίξουν το επώδυνο πρόβλημα της διανομής της πίτας, μιλούν για το μέγλωμά της. Στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς δεν είναι πια δυνατή, όπως είδαμε, η πλήρης απασχόληση που επικρατούσε στην περίοδο του σοσιαλδημοκρατικού κρατισμού, ενώ οι μορφές μερικής και περιστασιακής απασχόλησης που σήμερα ανθίζουν (και συγκαλύπτουν την ανεργία) σίγουρα δεν είναι επαρκείς για να καλύψουν τις ανάγκες χρηματοδότησης ενός ασφαλιστικού συστήματος που θα κάλυπτε πραγματικά τις ανάγκες των πολιτών.

Για να αντιληφθούμε όμως τους πραγματικούς στόχους του ασφαλιστικού σχεδίου θα πρέπει να αναχθούμε στη γενικότερη αλλαγή του θεσμικού πλαισίου που έχει εισαγάγει η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς το τελευταίο περίπου τέταρτο του αιώνα. Όπως προσπάθησα να δείξω στα προηγούμενα κεφάλαια, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές που στοχεύουν στη δραστική συρρίκνωση του οικονομικού ρόλου του κράτους γενικά και του κράτους πρόνοιας ειδικότερα δεν αποτελούν επιλογή στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όπως υποστηρίζει η ρεφορμιστική Αριστερά (Bourdieu, Chomsky κ.λπ.). Όταν μια

οικονομία είναι τόσο ανοικτή στις κινήσεις κεφαλαίου και εμπορευμάτων, όσο είναι οι σημερινές οικονομίες της αγοράς, η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών για τη μεγιστοποίηση της ανταγωνιστικότητας της δεν αποτελεί θέμα επιλογής αλλά θέμα επιβίωσής της μέσα στον άκρατο διεθνή ανταγωνισμό. Και αυτό δεν ισχύει μόνο για την κάθε χώρα χωριστά αλλά και για τα οικονομικά μπλοκ όπως η ΕΕ και η NAFTA. Το υποτιθέμενο «κοινωνικό μοντέλο» που δήθεν προωθεί η ευρωπαϊκή ελίτ δεν αποτελεί εναλλακτικό μοντέλο στο αμερικανικό αλλά απλώς παραλλαγή του με ανθρώπινο προσώπειο. Και αυτό, διότι (στο πλαίσιο των ανοικτών οικονομιών) το είδος κοινωνικής πολιτικής που εφαρμόζει μια χώρα ή ένα μπλοκ αποτελεί τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή - με κριτήριο την ανταγωνιστικότητα των διαφόρων πολιτικών.

Το θέμα λοιπόν δεν είναι να βρούμε ένα δίκαιο ασφαλιστικό σύστημα για τη σημερινή κοινωνία. Ιδέες μπορεί να υπάρξουν πολλές. Για παράδειγμα, θα μπορούσε κανείς να προτείνει ένα δυαδικό σύστημα κρατικής και «επαγγελματικής» σύνταξης όπου η πρώτη καλύπτει τις βασικές ανάγκες κάθε συνταξιοδοτούμενου πολίτη (οι οποίες θα μπορούσαν να καθοριστούν με δημοψήφισμα, μετά από εμπειριστατωμένες μελέτες για τις σχετικές δυνατότητες) και η δεύτερη τις μη βασικές. Η κρατική σύνταξη θα έπρεπε να είναι δικαίωμα όλων ανεξαιρέτως των πολιτών και να καταβάλλεται με τη συμπλήρωση, π.χ. του 60ού έτους της ηλικίας, ενώ θα έπρεπε να παρέχεται η δυνατότητα και για πρόωρη σύνταξη σε όποιον επιθυμεί, εφόσον όμως «εξαγοράσει» τα χρόνια μέχρι τη συντάξιμη ηλικία σε μια τιμή εξαγοράς που υπολογίζεται με βάση το εισόδημα από κάθε πηγή εισοδήματος/περιουσία. Παράλληλα, το κράτος θα έπρεπε να αναλάβει την υποχρέωση να πληρώνει για κάθε πολίτη την τιμή εξαγοράς των χρόνων ανεργίας. Η επαγγελματική σύνταξη, που πηγάζει από την επαγγελματική ενασχόληση του κάθε πολίτη, θα μπορούσε να ορίζεται με βάση το μέσο εισόδημα όλης της εργάσιμης ζωής και τα χρόνια εργασίας, με το ίδιο όριο ηλικίας όπως η κρατική και με την παροχή επίσης της δυνατότητας πρόωρης συνταξιοδότησης και εξαγοράς. Ένα τέτοιο δυαδικό σύστημα θα μπορούσε, σε ένα μεταβατικό στάδιο προς μια εναλλακτική κοινωνία πέρα από την οικονομία της αγοράς, να εξασφαλίσει την κάλυψη των βασικών αναγκών όλων των πολιτών, δηλα-

δή το ίδιο το δικαίωμά τους στη ζωή, αλλά και το δικαίωμα επιλογής στον τρόπο ζωής τους.

Είναι όμως εφικτό ένα παρόμοιο σύστημα στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς; Η απάντηση είναι ένα καθαρό όχι. Είναι φανερό ότι το κατά πόσο ένα ασφαλιστικό σύστημα είναι εφικτό εξαρτάται καθοριστικά από τους τρόπους χρηματοδότησής του. Οι εισφορές των εργαζόμενων και αυτές των εργοδοτών δεν θα μπορούσαν ποτέ, από μόνες τους, να χρηματοδοτήσουν παρόμοιο σύστημα, ιδιαίτερα αν πάρει κανένας υπόψη την ανεργία/μερική και περιστασιακή απασχόληση, που είναι μόνιμο στοιχείο της διεθνοποιημένης οικονομίας, αλλά και τις αναμενόμενες δημογραφικές εξελίξεις. Γι' αυτό και κανένα ασφαλιστικό σύστημα στην οικονομία της αγοράς δεν έχει καλύψει μέχρι σήμερα τις βασικές ανάγκες όλων των πολιτών, στηριζόμενο αποκλειστικά στις εισφορές. Τότε έρχεται το κρίσιμο ερώτημα εάν το έλλειμμα θα καλυφθεί από τα δημόσια έσοδα, την ιδιωτική ασφάλιση ή κάποιο συνδυασμό των δύο.

Στην περίοδο του σοσιαλδημοκρατικού κρατισμού, όταν η οικονομία της αγοράς δεν ήταν διεθνοποιημένη όπως σήμερα, το έλλειμμα καλυπτόταν βασικά από τα δημόσια έσοδα, μέσω της φορολόγησης κυρίως των ανώτερων εισοδημάτων. Έτσι, ανάλογα με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης της κάθε χώρας και της έκβασης του ταξικού αγώνα, προσδιοριζόταν στην κάθε περίπτωση ο βαθμός κάλυψης του ελλείμματος αυτού. Σήμερα όμως αυτή η λύση δεν είναι πια εφικτή, εφόσον εάν μια χώρα (ή ακόμη και ένα μπλοκ) αποπειραθεί να φορολογήσει τα ανώτερα εισοδήματα και τα κέρδη κατά τρόπο σημαντικά επαχθέστερο από ό,τι οι ανταγωνίστριες χώρες (ή μπλοκ) θα μειωθεί η ανταγωνιστικότητά της. Με απλά λόγια, θα μειωθούν τα «κίνητρα» των οικονομικών ελίτ για επενδύσεις στη χώρα αυτή και θα προκληθεί μια φυγή κεφαλαίου (κερδοσκοπικού στην αρχή και επενδυτικού στη συνέχεια) που θα έχει καταστροφικές συνέπειες στην αξία του νομίσματος της. Από την άλλη μεριά, η κάλυψη του ελλείμματος από τον ιδιωτικό τομέα, στην οποία καταφεύγουν σήμερα σε διαφορετικούς βαθμούς οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και προτείνει η δική μας οικονομική ελίτ, όχι μόνο δεν μπορεί, εξ ορισμού, να καλύψει τις βασικές ανάγκες όλων των πολιτών (ιδιαίτερα των ανέργων και των υποαπασχολούμενων) αλλά ούτε και αυτές των εργαζόμενων

εφόσον το επίπεδο της σύνταξής τους δεν θα προσδιορίζεται από το ποιες είναι οι βασικές ανάγκες τους αλλά από το εισόδημά τους και τη δυνατότητά τους να πληρώνουν επαρκή ασφάλιστρα για να καλύπτουν και τα κέρδη των ασφαλιστικών εταιρειών. Και αυτό, βέβαια, πέρα από το γεγονός ότι το ύψος της σύνταξής τους, σε τελική ανάλυση, θα εξαρτάται από τις διακυμάνσεις των χρηματιστηρίων, στα οποία οι εταιρείες επενδύουν τα ασφάλιστρά τους, μετατρέποντας τη σύνταξη, δηλαδή την ίδια την επιβίωση των συνταξιούχων, σε λοταρία!